

BELLE TEN

Cilt/Vol.: 87 - Sayı/Issue: 310
Aralık/December 2023

<https://belleten.gov.tr>

Başvuru/Submitted: 20.07.2022
Kabul/Accepted: 09.01.2023

DOI: 10.37879/belleten.2023.1021

Araştırma Makalesi/Research Article

İstanbul ve Çevresinde Veba-yı Bakari (1886-1891)

Seda Tan*

Öz

Şıır vebası, en eski hayvan hastalıklarındandır. En çok, hassas türler olan şıır ve mandalara etki ettiği bilinir. Bulaşıcılığı ve ölüm oranı çok yüksek olan hastalık Anadolu coğrafyasında çağlar boyunca çok sayıda kırma neden olduktan sonra ancak Cumhuriyet devrinde etkeni ile birlikte ortadan kaldırılabildiştir. Anadolu tarihinin en uzun ve önemli kesitlerinden birisini temsil eden Osmanlılar devri boyunca ise hayvan varlığıyla sağlığını tehdit eden hastalıkların başında yer almıştır. Buna karşılık akademik literatürde diğer hayvan hastalıklarıyla birlikte insan hastalıklarının gölgesindedir. Hâlbuki hane ekonomisinin çift hayvanlarına dayandığı tarım odaklı ekonomilerde başta şıır vebası olmak üzere salgın hayvan hastalıkları, yalnız hayvan varlığı ve gönenciyle değil, sosyoekonomik hayatın bütünüyle ilgili deneyimlerdir. İnsan refahı ile şehirlerin huzur ve güvenliği bu travmatik deneyimden bağımsız düşünülemez.

Ele alınan çalışma hayvan mobilitesinin görece arttığı bir dönemde, Osmanlı sosyoekonomik hayatının istikrarı bakımından belirgin bir tehdit oluşturan ve Osmanlı İmparatorluğunun kalbi niteliğindeki başkentinde meydana gelen büyük bir şıır vebası salgınına odaklanmaktadır. 1886-1890, 1891 yıllarında en büyük tahribatını gerçekleştiren söz konusu salgın çalışmada yayılım coğrafyası, kronolojisi ve mücadele uygulamaları bağlamında değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede kaynak,

* Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü - Assist. Prof., Akdeniz University, Faculty of Letters, Department of History Antalya/TÜRKİYE, sedatan@akdeniz.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-3622-1038>

Bu makale Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. / This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC)

intikal, korunma/önleme gibi başlıklar çalışmanın odak noktalarını oluşturmuşlardır. Çalışmanın ana kaynağı ise birinci el kaynak niteliğindeki Osmanlı arşiv vesikalarıdır. Makale, dönemi ve hastalığın tarihçesini konu edinen doğrudan ve dolaylı diğer literatürle de desteklenmiştir.

Anahtar kelimeler: Osmanlı, İstanbul, sığır vebası, salgın, baytar.

Rinderpest in İstanbul and its Surroundings (1886-1891)

Abstract

Rinderpest is one of the oldest animal diseases in history, which mostly affects cattle and buffaloes, and has a very high contagious and mortality rate. It was one of the leading diseases threatening animal existence and health in the Ottoman Empire. Against this, rinderpest has been overshadowed by human diseases along with other animal diseases in the academic literature. Yet, in agriculture-oriented economies where the household economy is based on double animals, epidemic animal diseases, especially rinderpest, are experiences not only related to the existence and welfare of animals, but also to the whole socio-economic life. Human well-being and the peace and security of cities cannot be thought independent of this traumatic experience.

The study focuses on a major rinderpest epidemic that occurred in the capital, which was the heart of the empire, at a time when animal mobility increased relatively, posing a significant threat to the stability of Ottoman socio-economic life. The epidemic in question, which caused the greatest destruction between 1886-1890 and 1891, was tried to be evaluated in the context of its spread geography, chronology and fight disease practices. In this context, the concepts of source, transmission, protection/prevention have been the focal points of the study. The main material of the study is the Ottoman archive documents, which are primary sources. The article was also supported by other direct or indirect literature dealing with the period and the disease.

Keywords: Ottoman, İstanbul, rinderpest, outbreak, veterinarian.

Giriş

Sığır vebası, Paramyxoviridae ailesinden özel bir virüsten kaynaklanan bulaşıcı ve öldürücü bir hayvan hastalığıdır. Başta sığır ve mandalar olmak üzere yabani ve evcil toynaklı hayvanlara etki eder. Göz ve burun akıntısına eşlik eden ateşle kendini gösterir. Ağız ve sindirim sisteminde ülser benzeri yaralar, ishal, dizanteri, dehidrasyon,

akyuvar ve protein kaybindan kaynaklanan bağışıklık çöküşüyle birlikte yüksek öldürücülük değerine sahiptir¹.

Hastalığın kökeni konusundaki genel kanı, Mançurya'dan başlayıp Doğu Avrupa'ya kadar uzanan ve büyük kısmını Rus steplerinin oluşturduğu geniş bozkır topraklarında ortaya çıktığı yönündedir. Bozkırın doğusundan Aral ve Hazar'a, müteakiben Avrupa içlerine yayılmıştır. Çağlar boyunca da Asya kaynaklı olarak sürmüş, nedeni anlaşılmaıyıp etkeni kontrol altına alınmamıştır. Bu nedenle 20. yüzyıl başlarına kadar Asya'da ve Asya kökenli olarak Avrupa ile Afrika'da büyük salgınlarla birlikte toplu sığır ölümlerine neden olmuştur².

Sığır vebası, hayvan sağlığı ve varlığı açısından asırlar boyunca yarattığı yıkımları bir sonucu olarak insan hayatını da doğrudan etkilemiştir. En dikkat çekici etkisi şüphesiz hastalıklarla mücadelede önleyici ve baskılayıcı uygulamaların önemini ortaya koymasıdır. Denebilir ki 18. yüzyıldan itibaren hem insan hem de hayvan salgın hastalıklarının anlaşılmasında ve kontrol altına alınması çabasında hayati bir yere sahip olmuştur. Bu doğrultuda elde edilen kayda değer ilk başarılarından birisi 1711 salgınında İtalya'da dönemin önde gelen hekimlerinden Bernandino Ramazzini tarafından ölü hayvanlar kadar sağlıklı görünen hayvanların da hastalık etkenini taşıyor olabileceğinin tespit edilmesidir. İfade edilen nedenden ötürü Ramazzini ölümlerin derin çukurlara gömülmesi, ahırların dezenfeksiyonu, sağlam hayvanların hastalardan ayrılması gibi bugünün bilimsel normlarına uygun tedbirlerin alınması gerektiğini zikretmiştir. Aynı salgında bizzat Papa (XI. Clement) tarafından görevlendirilen Giovanni Lancisi ise hastalık etkeninin bir vücuttan diğerine geçebilen son derece küçük ve zararlı parçacıklar diye ifade ettiği 'virüsler' olduğunu bulmuştur. Meslektaşları gibi bulaşma ve etki alanını genişletmede diğer faktörlerin etkisine dem vuran Lancisi, Ramazzini'den farklı olarak ayrıca mücadelede 'ıtılat'ın hayati öneme sahip olduğunu ortaya koymuştur. Buna göre tedavisi olmayan söz konusu hastalıkla başa çıkabilmenin tek yolu hasta hayvanların öldürülmesidir. 1714'te bambaşka bir coğrafyada; İngiltere'de ortaya çıkan başka bir salgın, devrin saray hekimlerinden olan Thomas Bates aracılığıyla hastalıkla mücadelede bir diğer belirleyici unsur olan "tazminat" maddesinin gündeme taşınmasını sağlamıştır. İtılat edilen hayvanlar için sahiplerine devlet eliyle belli oranda

1 Peter Roeder- Jeffrey Mariner- Richard Kock, "Rinderpest: the Veterinary Perspective on Eradication", *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, V 5/ I. 368 (1623):20120139, Aug 2013.

2 Nihal Erk-Naki Cevat Akkerman, *Türkiye'de Sığır Vebası Salgınları ve Eradikasyonu Tarihi*, Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Yayınları, Ankara 1969, s. 2.

ödeme yapılmasını öneren bu görüş ilk uygulamasını 1714 salgınında bulmuştur. Salgın, tazminat uygulaması sayesinde önceki örneklerine kıyasla hissedilir ölçüde az hasarla atlatılmıştır. Yüzyılın ikinci çeyreğinde (1762) ilk veteriner okulunun açılarak hayvan hekimlerinin yetiştirilmesine başlanması ise sayılan tüm bu ve benzeri gelişmelerin uygulamaya dökülüp bir adım öteye taşınabilmesi için gerekli platformu sağlamıştır. Böylece hem sığır vebası hem diğer salgın hayvan hastalıklarıyla mücadelede veteriner hekimler başlıca başvuru kaynağı hâline gelmişlerdir. Ancak elbette verilen mücadelelerin zafere dönüşmesi için uygun mevzuatın geliştirilip güçlü yönetimlerce kesin biçimde uygulanması gerekmiştir³.

Sığır vebası, Osmanlılar için de en çok mücadele verilen ve korkulan hayvan hastalıklarının başındadır. Anadolu, kadim zamanlardan itibaren hastalığa önemli bir liman, Batı dünyasına yayılımında sık kullanılan bir köprü olmuştur. Bununla birlikte araştırmacının Anadolu coğrafyasında hastalığı net olarak tanınmasına olanak veren en erken kayıt, 16. yüzyıl sonlarına aittir. Sığı vebası, insan ve hayvan hareketliliğindeki artışla birlikte zamanla daha sık yüzleşilen bir hastalık hâline gelmiştir. Büyük ölçekte insan ve hayvan sirkülasyonuna neden olan savaşlar, hastalığın başlıca tetikleyicilerindendir. İmparatorluk, son yüzyılında art arda gelen savaşlar ve savaşların beslediği uygun sosyekonomik ve fiziki koşullarla birlikte çok daha sık aralıklarla salgınla yüzleşmek durumunda kalmıştır. Kaynaklar, bu bağlamdaki en dikkat çekici örneklerden birisi olarak 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na ve neden olduğu kayda değer atağa atıf yapmaktadır. Zira savaştan sonra hastalık önce doğu illerinde, daha sonra ise yurt çapında yayılarak büyük bir kırımaya neden olmuştur⁴. Bundan sonraki en büyük salgını ise yine Rusya menşeli ortaya çıkan ve ilk izlerini 1886 yılı sonlarından itibaren belli etmeye başlayan salgın oluşturmuştur. Söz konusu ikinci büyük atakta tetikleyici bu kez dönemin konjonktürüne uygun biçimde en az savaşlar kadar etkili olan ve şehirlerin büyümesiyle birlikte hem ulusal hem de uluslararası boyutta giderek genişleyen hayvan ticareti olarak belirmektedir.

Hastalık Kaynağı, Sirayet, Alınan İlk Tedbirler

Osmanlı Devleti yukarıda da işaret edildiği üzere 1886 yılında sosyoekonomik yönden ciddi bir tahribata neden olacak büyük bir sığır vebası salgınının eşliğinde

3 Erk-Akerman, *age.*, s. 5-7.

4 Nihal Erk, "Tarihte Önemli Sığır Vebası Salgınları ve 1920'ye Kadar Memleketimizdeki Durumu", *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, C 10/ S. 3-4, Ankara 1963, s. 223; İbrahim Ekrem, *Çor veya Sığır Vebası*, İktisat Vekaleti İstatistik ve Neşriyat Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 1930, s. 23.

dedir. Virüsün kaynağı, Devlet-i Aliyye'nin kuzey komşusu olan ve 1885 yılından itibaren bu yıkıcı salgınla yüzleşmekte olan Rusya'dır⁵. Rusya'nın Karadeniz kıyısındaki önemli liman şehri Odessa'dan gemilere yüklenen enfekte hayvan ve/veya hayvan derileri, Osmanlı başkentine nakille virüsün burada ortaya çıkışında temel etken olmuşlardır. Devletin resmî kayıtları bu noktada özellikle hayvan derileri üzerinde durmaktadır. Buna göre ele alınan tarihlerde sığır vebasından ölmüş hayvanlara ait çok miktardaki hayvan derisi Odessa'dan Dersaadet'e getirilerek farklı semtlerde gizliden gizliye satılmışlardır. Virüs imparatorluğun kalbinde yayılma fırsatını, tezgâh altı piyasasının bu ucuz ama yüksek derecede risk barındıran ürünleri sayesinde elde etmiştir⁶.

Osmanlı Hükûmeti, hemen yan komşusunda büyük bir kırma neden olan sığır vebasına karşı şüphesiz kayıtsız kalmamıştır. Sirayetin önüne geçmek için Odessa'dan hayvan ithali yasaklanmıştır. Ancak refleks tepki olarak alınan bu karar ne gerçekçi bir karar olmuş ne de uzun vadede uygulanabilmiştir. Hükûmet, personel eksikliği başta olmak üzere muhtelif nedenle kararı kısa sürede yürürlükten kaldırmıştır⁷. Diğer yandan bu süreçte karantina tedbirlerinin içerik yönünden barındırdığı eksikler ve uygulayıcı personelin yetersizliği nedeniyle sirayetin önü alınmamıştır. Sığır vebası kısa süre zarfında imparatorluk başkentinde baş göstermiştir. Üstelik tanılandığı tek yer burası değildir. Rus hayvan pazarının hem coğrafi yönden çok yakın hem de potansiyeli yüksek bir müşterisi olması bakımından bu ülkeye açılan hemen her sınır kapısından geçerek geniş Osmanlı ülkesinin diğer bölgelerinde de ortaya çıkma fırsatı bulmuştur. Nitekim arşiv vesikaları aynı tarihlerde virüsün Erzurum gümrüğünü atlatarak Sivas vilayetine ulaştığını ve burada kara sığır cinsinde 5.000-6.000 liralık bir maddi hasar yarattığını göstermektedir. Aynı kafilenin büyük kısmının pastırma imali için Kayseri'ye nakil olunduğları bilgisine bakılacak olursa, virüsün zikredilen yolla Kayseri'ye kadar uzandığı rahatlıkla anlaşılabilir⁸.

5 Mohylnyi Stanislav, *Knowledge and Imperial Governance: Fighting Cattle Plague in the Eighteenth and Nineteenth Centuries Russian Empire*, Central European University, Unpublished Doctoral Dissertation, Budapest 2018, s. 6; Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), 1393/17, 22 R 1304/18 Ocak 1887.

6 BOA, DH.MKT, 1397/5; 8 Ca 1304/ 2 Şubat 1887; BOA, DH.MKT, 1385/107, 22 Ra 1304/ 19 Aralık 1886.

7 BOA, DH.MKT, 1388/37, 2 R 1304/ 29 Aralık 1886; BOA, DH.MKT, 1392/81, 20 R 1304/ 16 Ocak 1887.

8 BOA, DH.MKT, 1388/37.

Sığır vebasının Osmanlı topraklarına sıçraması, özellikle de dikkatlerin odağın-
daki payitahtta ortaya çıkışı, devlet yöneticilerini büyük kaygıya sevk etmiş olma-
lıdır. Nitekim müteakip süreçte ivedi biçimde bir dizi tedbiri hayata geçirmeye
çalıştıkları gözlemlenmektedir. Bunların başında henüz tam anlamıyla kurumsal-
laşmamış olan karantina uygulamalarının düzenlenmesi gelmektedir. İkinci ana
başlık, Batı Avrupa’da artık “sürekli ve örgütlü” bir form kazanmış olan hayvan
sağlık zabıtası uygulamalarının ülkeye sokulmasıdır. İfade edilen doğrultudaki ilk
dikkat çekici girişim dönemin sayılı sağlık bürokratından olan ve Ticaret Nezareti
bünyesinde baytar müfettişliği görevini yürüten Mehmed Ali Bey’den gelmiştir.
Hayvan hastalıkları konusunda ülkedeki en yetkin birkaç isimden olan M. Ali Bey⁹
bu vafına binaen hazırladığı bir raporla hem sınırlarda hem ülke topraklarında
alınması gereken acil durum tedbirlerini saptamıştır. Konunun hassasiyetine bi-
naen karantina ve hayvan sağlık zabıtası uygulamalarının bir potada eritildiğini
gördüğümüz raporda sınır tedbiri olarak Rusya’dan ithal edilecek hayvanların
dikkatle muayene edilip şüphelilerin karantinaya alınması yer almaktadır. Hayvan
sağlık zabıtası uygulamalarına ilişkin öne sürülen temel tedbir olarak da modern
dünyadaki en etkin uygulama olan toplu itlafın altı çizilmiş, bunun Batılı örnek-
lerde olduğu üzere hayvan sahiplerine ödenecek tazminatla bir arada yürütül-
mesi önerilmiştir. Tüm hasta hayvanlar itlaf edilerek uygun şekilde gömülmeli,
şüpheliler de yine modern tedbirlerin bir yansıması olarak sıkı bir nezaret altında
bulundurulmalıdırlar¹⁰.

M. Ali Bey’in raporu 22 Aralık 1886 tarihinde Meclis-i Vükela’da değerlendiril-
miştir. Rapor başlıklarına önem atfetmekle birlikte konuyu devletin içinde bu-
lunduğu mali sıkışıklığı göz önünde bulundurarak masaya yatıran Meclis, bu çer-
çevede tazminat meselesine “olası toplu ödemeler” çekincesiyle onay vermemiş,
itlaf başlığını ise hayvan sahiplerinin rızasına bağlamıştır. Eğer hayvan sahibi ka-
bul ederse hayvanları itlaf edilecek, aksi hâlde hastalık süresince nezaret altında
tutulacaktır¹¹. Böylece kolaylıkla anlaşılacağı üzere geniş Osmanlı coğrafyasında,
ülkeye taze sirayet etmiş bulunan sığır vebasıyla mücadele edip bir salgının önünü

9 Ali Birinci, “Baytar Miralay Muallim Mehmed Ali Bey’in Hikayesi”, *Miiteferrika*, C 54, 2018, s. 7-74.

10 BOA, Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM), 492/79, 26 Ra 1304/ 23 Aralık 1886.

11 BOA, Meclis-i Vükela Mazbataları (MV), 15/12, 25 Ra 1304/ 22 Aralık 1888; BOA, DH.MKT, 1388/64, 3 R 1304/ 30 Aralık 1886; BOA, DH.MKT, 1388/86, 4 R 1304/ 31 Aralık 1886; BOA, DH.MKT, 1392/81, 20 R 1304/ 16 Ocak 1887; BOA, DH.MKT, 1395/97, 3 Ca 1304/ 28 Ocak 1887.

alabilmek adına karara bağlanmış olan en temel tedbirleri; ithal edilecek hayvanların karantinada tutulması ile hayvan sahiplerinin rızasına bağlı olarak enfekte hayvanların itlafi oluşturmuştur. İleride görüleceği üzere 1889 yılında Baytar Komisyonu oluşturulup sığır vebası ile mücadele konusunda -görece- kapsamlı bir talimatname kaleme alınana kadar da sözü edilen tedbirler çerçevesinde bir mücadele yürütülmeye çalışılmıştır¹².

Ele alınan çalışma, sığır vebasının 1885 salgını kapsamında Rusya'dan Osmanlı coğrafyasına intikalini müteakip başkent ve çevresindeki yayılımına odaklı bir araştırma makalesidir. İlk vakaların görülmeye başlandığı 1886 yılından, hastalığın belirgin biçimde nüfuz kaybetmeye başladığı 1890/91 yılına kadarki süreç değerlendirme kapsamına alınmıştır. Sığır vebasının Rusya menşeli bu intikali yarattığı sosyo-ekonomik sorunlar yanında, sefeli ataklarından farklı olarak fevkalade nitelikte bir oluşum olan Baytar Komisyonu'nun ortaya çıkışı, Sığır Vebası Talimatnamesi ve Hayvan Sağlık Zabıtası Kanunu, askerî baytarların sivil sahada görevlendirilmesi, sivil veteriner hekimliği eğitiminin bağımsızlaştırılması gibi dikkat çekici kurumsal ve yasal düzenlemeleri beraberinde getirse de söz konusu çalışma ayrı araştırmalar gerektiren bu gelişmelere ancak yeri geldikçe yer vermiştir. Çalışmanın asıl odağı başkent ve çevresinde hastalığın yayılımı, yarattığı tahribat ve alınan koruma tedbirleridir. Bilindiği üzere bulaşıcı hastalıklar karşısında hayata geçirilen tedbirler temelde iki tiptir ve bunların ilkinin hastalık etkeni ile karşılaşmadan alınan koruyucu önlemler oluşturur. Böylece hastalıklar henüz gelişmeden engellenir. Ancak "birincil" kabul edilen bu tedbirlerin Türk veteriner hekimliği tarihi bakımından olgun bir şekil almaları 20. yüzyıl başlarından itibaren dir. Dolayısıyla çalışmada konu edinilen "koruyucu tedbirler" daha çok hastalıkla karşılaşılmasını müteakip uygulamaya geçirilmeye çalışılan tedbirlerdir. "Hasta ve temashı kontrolü" ile hastalığın yayılmasında bir diğer etken olabilecek

12 Osmanlı Devleti'nde sivil tıp işleri 1869 tarihli İdare-i Tıbbiye-i Mülkiye Nizamnamesi gereği kurulan Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye Nezaretinin sorumluluğuna verilmiştir. Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye Meclisi de ele alınan tarihlere salgın hastalıklar konusunda Nezaret içindeki en önemli birimdir. Hastalıkların önlenmesi, alınacak tedbirlerin belirlenmesi, bu konuda ilgili kanun metinlerinin hazırlanması, Meclisin başlıca görevleri arasındadır. Ancak 1886 yılına takiben sığır vebası Osmanlı topraklarına intikal ederek giderek etkinliğini arttırınca, meclis büyük bir iş yükü ile karşı karşıya kalmıştır. Hem uygulamaları tespit edip nezaret etmeye çalışmış, hem de bunlar için mevzuat düzenlemesine girişmiştir. Neticede meclisin sözü edilen yoğun temposu kısa zamanda salgın karşısında etkin bir mücadele için engel oluşturmaya başlamıştır. Bunun üzerine 1889 yılı ortalarında Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye Meclisi'ne bağlı özel nitelikte bir kurul olan Baytar Komisyonu oluşturulmuştur. Metinde bahsi geçen Baytar Komisyonu söz konusu kurumdur.

bulaşık “çevre”nin kontrolüne odaklıdır. Çalışmanın sınırlılıklarının tespitinde salgın incelemelerindeki temel metodolojik sorunlar olan “vakaların geniş bir coğrafyaya ve zaman aralığına yayılmışlığı, hastalık etkeninin birden çok yolla bulaşması, yayılımın belli bir düzen takip etmemesi, her bir olgunun aynı zamanda bulaş kaynağı teşkil etmesi” vb. dinamikler de belirleyici olmuştur. Seçilen örneklem için de aynen geçerli olan bu dinamiklere bir de dönem itibarıyla düzenli istatistiklerin tutulmamış olması ve tutulanların da perakende hâlde olup Sıhhiye Nezareti veya Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi evrakı gibi çok büyük önem arz eden kısmının henüz araştırmaya açılmamış olması eklenmiştir. Böylece nihai formunu alan çalışma sınırlılıkları çerçevesinde hastalığın bütüncül bir kronolojisinin ortaya konmasındansa bölge bölge çalışılması yolu seçilmiştir. Her bir bölgedeki yayılım, kendi kronolojisi içinde ve olabildiğince diğer bölgelerle bağlantılı olarak tasvir edilmeye çalışılıp alınan tedbirlerin Türk veteriner hekimliğinin gelişimi kapsamında değerlendirilmesine gayret gösterilmiştir.

Büyükdere, Belgrad

Belgelerde virüse rastlanılan ilk bölgeler olarak Büyükdere ve Belgrad köylerine rastlanmaktadır. Dolaylı olarak edinilen bu bilgi, araştırmacıya ele alınan tarihlerde Karadeniz’den gelen gemilerin karantinaya alındığı limanlardan olan¹³ ve Boğazın girişinde bulunduğu aynı zamanda hastalık kaynağına coğrafi açıdan en yakın yerlerden Büyükdere’nin hastalıklı hayvan ve/veya derilerinin ilk durağı olduğunu düşündürmektedir. Burada sağlık kontrollerine tabi tutulduğundan enfekte olduğu anlaşılacak alıkonulması gereken ürünler, karantina uygulamalarının hayvanlara yönelik tarafının henüz olgunlaşmamış olması, personel yetersizliği/duyarsızlığı vb. nedenlerle koruma duvarlarını aşarak barındırdıkları virüsle birlikte Dersaadet sınırlarına dahil olmuşlardır. Böylece ilk defa Büyükdere’ye ulaşan virüs, ilgili esnaf kollarınca satın alınan deri ve/veya hayvanlar dolayısıyla kısa süre sonra Belgrad karyesine sıçramış olmalıdır. Tarihi kayıtlar, tanılamının hemen akabinde sağlık kordonlarının kurulmuş olduğunu ve bu vesileyle sirayetin önüne geçilmesine çalışıldığını göstermektedir¹⁴. Söz konusu müdahalenin Şehremaneti bünyesinde oluşturulmuş Baytar Müfettişliği tarafından yapılması dikkat çekicidir. Ülkenin ilk belediye baytarları tarafından icra hükmüne konan, dolayısıyla modern tıp uygulamaları çerçevesinde hayata geçirildiği düşünülebilecek olan tedbirler 1886 yılı Kasım’ına kadar devam ettirilmiş, ay sonunda hastalığın

13 Nuran Yıldırım, *İstanbul’un Sağlık Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 131.

14 BOA, Yıldız Hususi Maruzat (Y.A.HUS), 198/75, 27 R 1304/ 23 Ocak 1887.

yöredeki akut evresinin son bulması nedeniyle “yeterli” bulunarak uygulamadan kaldırılmıştır. Bu çerçevedeki en önemli gelişme, temel savunma duvarı olan sıhiye kordonlarının feshedilmesidir¹⁵. Takip eden süreçte, bahse konu iki köyde yeniden bir nükesmiş söz konusu değildir. Ancak bulunulan noktadan bakılınca alınan tedbirlerin yerinde ve etkili olduğunu söylemek de aceleci bir tavır olacaktır. Nitekim buradaki kordonların çözülmesinden kısa bir zaman sonra sığır vebası idari olarak Çatalca’ya bağlı olmakla birlikte coğrafi yönden Belgrad karyesine oldukça yakın Piriççi köyünde tanımlanmıştır¹⁶. Bu, denizle iletişimi olmayan ve birbirine komşu söz konusu iki köy için anlamlı bir gelişmedir. Belli ki hastalık etkeni buraya bitişik yayılma yoluyla gelmiştir. Kısa süre sonra ise sığır vebası Çatalca’yı pençesine almıştır. Ne var ki hastalığın Çatalca’daki yıkıcı etkisi sancağın kuzey-iç kesimlerine işaret eden Büyükdere-Belgrad-Piriççi hattında değil güneyde Marmara kıyısındaki köylerde gerçekleşmiştir. Şu hâlde Çatalca’da başka bir kaynaktan intikal veya birkaç kaynaktan beslenme durumu daha olasıdır. Çatalca’daki atağın menşei ne olursa olsun net olan Belgrad köyü ve çevresinin hastalığın ana tahribat alanlarından birisi olmadığıdır. Sığır vebası, kısa sürede burada pasif bir görünüm almıştır. Buna karşın ileride görüleceği üzere Haliç’in iki tarafında ve daha batıda Çatalca-Büyük Çekmece hattında, Anadolu tarafında ise Üsküdar, Çengelköy, Beykoz, Şile, Kartal ve Maltepe taraflarında, İzmit dahil büyük bir kırma neden olmuştur.

Kağıthane

Hastalığın yukarıda işaret edilen ana yayılım hattındaki ilk vakalar 1886 yılı aralık ayında Kağıthane bölgesinde tespit edilmiştir. Bilindiği üzere Kağıthane su kaynakları yönünden zengin, hayvancılığa elverişli bir bölgedir. Bu nedenle padişah mandıralarının yoğunlaştığı yerlerden olmuştur. Ciddi bir hayvan varlığına sahip olan Kağıthane’den¹⁷ gelen telef haberleri üzerine buraya ilk etapta Ticaret ve Ziraat Nezareti ile Şehremaneti baytar müfettişleri (Mehmed Ali ve Haydar Beyler) intikal etmişlerdir. Böylece süratle hasta, telef miktarı ve uygulanması gereken sağlık tedbirleri saptanmıştır¹⁸. Ancak aralık ayının ilk haftasında yaşanan bu gelişmeden yaklaşık 10 gün sonra hastalık hem Haliç’in karşı kıyılarında -ilk ölüm

15 BOA, Y.A.HUS, 198/75; BOA, DH.MKT, 1401/95, 3 C 1304/ 27 Şubat 1887.

16 BOA, DH.MKT, 1400/99, 27 Ca 1304/ 21 Şubat 1887.

17 Zafer Karademir, *İmparatorluk Ekonomisinin Can Damarları: Osmanlı Ülkesinde Hayvancılık İşletmeleri (1500-1800)*, Libra Kitapçılık ve Yayınları, İstanbul 2016, s. 74, 90, 175.

18 BOA, DH.MKT, 1389/122, 9 Ra 1304/ 6 Aralık 1886.

vakaları Hüseyin Paşa çiftliğinde görülmek üzere- Topçular'da, hem de Boğazın karşı yakasında -ilk ölüm vakaları Hasip Paşa çiftliğinde görülmek üzere- Çengelköy'de tanılanmıştır¹⁹. Diğer bir söylemle virüs Haliç'in karşı kıyısına sıçramak suretiyle ilerleyebileceği açık alanlara kavuştuğu gibi, Boğaz'ın karşı kıyısına da geçmiş ve Anadolu içlerine ilerleme imkânına sahip olmuştur.

Devletin resmî kayıtları, virüsün dikkat çeken bu hızlı seyrinin nedenleri hakkında araştırmacıyı spesifik bir yöne doğru sevk etmektedir. Kurumlar arası yazışmalara ve bu çerçevede dönemin uzmanlarının görüşlerine bakılacak olursa hastalık, yayılma şansını hem yerel halkı hem de resmî görevlileri kapsayan geniş yelpazedeki bir toplumsal bilinçsizlik nedeniyle yakalamıştır. Yerel halk, hayvancılığın başlıca geçim kaynaklarından birini oluşturması bakımından maddi kaygılarla hareket etmelerinden ötürü sirayette etkenken, çoğunluğunu yerel memurların oluşturduğu resmî yetkililerin etkisi ise tamamen konunun hassasiyeti hakkında fikir sahibi olmamalarıyla ilgili görünmektedir. Böylece Topçular'da hastalık kaynağı olarak bildirilen Hüseyin Paşa Çiftliği örneğinde olduğu üzere enfekte hayvanların birbiriyle temas edecek şekilde komşu köylerin hayvanlarıyla muhtelit (karışmış) hâlde tarlalarda otlatılmaya devam edilmesi ve hastalıktan ölen hayvanların leşlerinin yakılmak veya sadece gömülmek gibi basit ve uygulanabilir tedbirler dahi alınmaksızın halkın kullandığı ortak alanlarda terk edilmiş hâlde bırakılması türünde yayılmayı teşvik edici nitelikte uygulamalar ortaya çıkmıştır. Belirtmek gerekir ki bulaşmanın önlenmesi konusunda temel düzeydeki tedbirleri dahi hiçe sayan söz konusu uygulamalar kısa zaman zarfında Şehremaneti yetkililerince tespit edilmiş ve gerekli girişimlerde bulunulmuştur. Bu çerçevede olmak üzere Zaptiye Nezareti ile İkinci Daire-i Belediye Müdürlüğüne kordon uygulaması için yeter sayıda jandarma verilmesi bildirilmiştir. Ancak anlaşıldığı kadarıyla bu noktada da personel yetersizliği izolasyonun önündeki temel engel olmuştur. Nihayetinde virüs öncelikle Çengelköy, Eyüp gibi yakın bölgelere intikal etmiş, akabinde ise çok merkezden beslenen bir salgına dönüşmüştür²⁰.

Hastalığın ilerleyişi hakkındaki verilerin değerlendirilmesinden önce Kağıthane bölgesindeki gelişim seyrine ilişkin baytar raporlarına göz atılması yerinde olacaktır. Sözü edilen raporlar ele alınan çalışmada Kağıthane özelinde karşılaşılan münferit örneklerdir. Diğer idari merkezler için benzer nitelikteki metinlere ulaşılamamıştır. Öte yandan Kağıthane özelini ele alan söz konusu örnekler de kısacık

19 BOA, DH.MKT, 1384/119, 17 Ra 1304/ 14 Aralık 1886.

20 BOA, DH.MKT, 1384/119.

bir tarihsel aralığa aittirler. Düzenli bir seri söz konusu değildir. İlk rapor 23 Aralık 1886 tarihlidir. Son rapor ise 1 Ocak 1887'ye işaret etmektedir. 25, 26, 27, 28 Aralık'ı değerlendiren metinlere ulaşlamamıştır. Dolayısıyla 23, 24, 29, 30, 31 Aralık ve 1 Ocak günlerini kapsayan ve toplamda 6 günden ibaret olan oldukça fakir bir istatistiksel veri söz konusudur. Diğer yandan bunlar yalnız Kağıthane köyündeki seyri ele almamış, Kağıthane Çiftlik-i Hümayunu hakkında da nicel veri sunmuşlardır. Kağıthane köyü hakkındaki veriler şöyledir;

Köy hayvanları, oluşturulan kordon kapsamında temelde iki ana gruba bölünmüşlerdir; *hastalar* ve hastalık emareleri sergilememekle birlikte hasta hayvanlarla temasları nedeniyle *şüpheli* bulunanlar. Hastaların bir kısmı, hastanede²¹ bakılmışlardır. Bir kısmı ise yetiştiricinin direnişi nedeniyle hastaneye götürülememiş, köylü ahırlarında kalmışlardır. En erken tarihli rapor günü olan 23 Aralık 1886'da şüpheli niteliğindeki hayvan sayısının 22 olduğu görülmektedir. Hasta sayısı ise 18'dir. Bu sayı, köylü ahırlarındaki hayvanların birinin ilerleyen saatlerde ölmesiyle gün içerisinde 17'ye düşmüştür. Hasta hayvanların 5'i hastanede 13'ü ise köylü ahırlarındadır. Günlük yeni vaka sayısı 1'dir. Telef sayısı ise 56'dır. Ancak bunların 23'ü hastalığın yetkililere bildirilmesinden önce telef olmuşlardır. 24 Aralık 1886 günü şüpheli sayısı değişiklik arz etmemiştir. Ancak hasta sayısı, köylü ahırlarında saklı tutulan 4 hayvanın bulunması sonucu 21'e yükselmiştir. Bunlar belediye çavuş ve polisleri vasıtasıyla buldukları ahırlardan çıkartılmış, hastaneye sevk edilmişlerdir. Günlük telef miktarı hastanede ölen 3, köylü ahırında ölen 1 hayvanla birlikte 4'tür. Böylece toplam telef miktarı da 56'dan 60'a yükselmiştir. 25,26,27,28 Aralık'a ait boşluktan sonra 29 Aralık'ta tekrar başlayan veri akışına göre hasta sayısı bir artışla 18'e yükselmiştir. Günlük telef miktarı 4'tür. Toplam telef miktarı aradaki dört günlük süreçte ölenlerle birlikte 76 olmuştur. 30 Aralık 1886 günü yeni bir hasta kaydı yoktur. Hasta hayvanlardan birisi telef olduğu için toplam telef miktarı 77'ye çıkmıştır. Nezaret altındaki hayvan sayısında bir değişiklik yoktur, 22'dir. Ancak hasta sayısı bir artışla 19'a çıkmıştır. Bunun köylü ahırında mı yoksa hastanede mi barındırıldığı bilinmemektedir. 31 Aralık günü iyileşen hayvanların 7'si şüpheli barınağına alınmışlardır. Böylece nezaret altında bulundurulanan hayvan sayısı 29'a yükselmiştir. Günlük yeni vaka sayısı ve günlük telef sayısı 2'dir. Toplam telef sayısı 79'a ulaşmıştır. Son kayıt tarihi olan 1 Ocak günü hasta sayısı 14, günlük yeni vaka 2, günlük telef 1, toplam telef miktarı 80'dir²².

21 Bahse konu hastane hakkında ilgili kayıta ayrıntılı bilgi yoktur. Bunun o tarihte yeni tesis edilmiş olan Baytar Ameliyat Mektebi bünyesindeki hayvan hastanesi olması ihtimali yüksektir.

22 BOA, DH.MKT, 1388/31, 2 R 1304/ 29 Aralık 1886; BOA, Yıldız Mütenevvi Maruzat

Sonuç olarak görülmektedir ki hastalığa tıbbi müdahalenin yapıldığı süre zarfında yalnız 24 hayvan ölmüştür. Bir telef ile başlayan günlük ölüm miktarı, ortalama bir seyirden sonra yine başlangıç sayısına dönmüştür. Muhtemel ki hastalık bu aralıkta doruk noktasına ulaşmış ve alınan tıbbi tedbirlerle birlikte kısa sürede düşüş evresine geçmiştir. Bu süreçte en önemli koruma tedbirlerini, yukarıda işaret edildiği üzere hastaların izole edilmesi ve şüpheli hayvanların gözetim altında tutulması oluşturmuştur. Dezenfeksiyon başlığı altında değerlendirilebilecek diğer bir grup koruma tedbirleriyle de çevrenin kontrolü ve hastalık etkenlerinden arındırılmasına odaklanılmıştır. Bu çerçevede kendiliğinden telef olan veya yetkililerce itlaf edilen hasta hayvanların gömüldükleri yerlerde bir muayene işlemi yürütülmüş ve gerek görüldüğü hallerde defin işlemi yapılan noktalara toprak ilavesi yapılmıştır. Ek olarak klor, fenik asit (fenol) ve katran gibi ele alınan dönemde kullanımı yaygın olan dezenfektanlar kullanılmıştır. Ayrıca hastane ahırında biriken gübreler yakılmışlardır²³.

Rapor dizisinde ikinci kısmı oluşturan Çiftlik-i Hümayun verilerinden hareketle de Veba-yı Bakari'nin ilk ortaya çıkışında Kağıthane Çiftliği'nde ne tür bir seyir takip ettiğine dair önemli saptamalar yapabilmekteyiz. Buna göre çiftliğin hastalık öncesi sığır mevcudu 256 baştır. İlk uzman raporunun düzenlendiği 23 Aralık 1886'ya kadar toplam 97 hayvan sığır vebası nedeniyle telef olmuştur. İlk rapor tarihinden son raporun düzenlendiği 1 Ocak 1887'ye kadar olan yaklaşık bir haftalık sürede 69 hayvan daha ölmüştür. Böylece telef miktarı 166'ya yükselmiştir. Çiftliğe tıbbi müdahale, ilk raporun düzenlenmesinden üç gün öncesinden itibaren yapılmaya başlanmıştır. Alınan tedbirleri gösteren kayıtlardan anlaşıldığına göre Kağıthane Çiftlik-i Hümayun'unda bulunan hayvanlar öncelikle bir kordon dahiline alınmışlardır. Kordona alınacak hayvanların tefrikinde ise köydeki uygulamaya benzer biçimde hastalık belirtileri gösterip göstermemeleri esas alınmıştır. Yani 'iki kademeli' bir ayırım söz konusudur. Hastalık belirtisi bulunmayanlar bulaşık ahırlardan çıkarılıp çayıra sevk edilmişlerdir. Bunların barınmaları için ayrıca temiz barakalar inşa olunmuştur. Hasta olanlar ise ahırlarda bırakılıp, hastalık dereceleri ilerlemiş olanlar itlaf edilmişlerdir. Sayılan bu bir dizi tedbirin alınmasında Şehremaneti Baytar Müfettişinin tavsiyeleri temel etken olmuştur. Hâlbuki çiftlik görevlileri daha önce hasta hayvanlarla hastalık belirtisi göstermeyenleri kapalı hâlde bulaşık ahırlarda bulundurmaktadırlar. Temaslarının önlenmesi konusunda

(Y.MTV), 25/6, 9 R 1304/ 5 Ocak 1887.

23 BOA, Y.MTV, 25/6.

aldıkları yegâne tedbir ise aralarına tahta perdeler yerleştirilmesidir²⁴. Baytar müfettişinin tedbirleri sonucu 1887 Ocak ayı ortalarında Kağıthane’de vaka sayılarında belirgin bir düşüş yaşanmaya başlamıştır²⁵. Şubat başında bu olumlu seyre binaen kurulan kordonlar feshedilmiştir²⁶. Kağıthane, müteakip süreçte hastalığın akut bir seyir takip ettiği merkezlerden biri olarak görünmemektedir. Buradaki sürece ilişkin en dikkat çekici olgu, alınan tedbirlerin halk tarafından benimsenmemiş olmasıdır. Hasta hayvanlar yetkililere bildirilmediğinden koruyucu uygulamalar istendik düzeyde hayata geçirilememiş, bu da sirayeti kaçınılmaz kılmıştır.

Çengelköy

Boğaziçi’nin Anadolu yakasında kalan sahil yerleşimlerinden olan Çengelköy, ele alınan tarihte ciddi bir hayvan stoğuna sahiptir. Saray’ın süt ve süt ürünleri ihtiyacının önemli bir kısmını karşılayan²⁷ söz konusu hayvan varlığı aynı zamanda potansiyel risk grubunu oluşturmuştur. Yukarıda da ifade edildiği üzere sığır vebası, Kağıthane köyünde ortaya çıkışından çok kısa bir süre sonra Anadolu yakasında belki de ilk defa olarak bu muhitte kendini göstermiştir. İlk ölüm haberleri 60’ı aşkın telef vakası ile birlikte 1886 yılı aralık ayında Hasip Paşa Çiftliği’nden alınmıştır²⁸. II. Mahmud (1785-1839) devri nazırlarından Hasip Paşa’ya atfedilen ve Bekardere Havzası’nın yukarı kesiminde kalan bu çiftliğe²⁹ ulaşan ilk uzman, Ticaret Nezareti Baytar Müfettişi Mehmed Ali Bey’dir. Kesin tanı da böylece M. Ali Bey tarafından konulmuştur³⁰. Kısa süre sonra aynı hastalık nedeniyle başka bir mevkide bulunan Şehremaneti baytar müfettişi Haydar Bey de bölgeye gelmiş ve her iki uzmanın öncülüğünde uyulacak kural ve alınacak tedbirler belirlenerek yetkililere bildirilmiştir³¹. Bu çerçevedeki en önemli uygulama yine, hastalığın yayılmasının önlenmesinde XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinden beri dünya genelinde

24 BOA, Y.MTV, 25/6; BOA, DH.MKT, 1390/98, 13 R 1304/ 9 Ocak 1887.

25 BOA, DH.MKT, 1395/130, 3 Ca 1304/ 28 Ocak 1887.

26 BOA, DH.MKT, 1397/79, 10 Ca 1304/ 4 Şubat 1887.

27 Nevzat Erkan, *Osmanlı Üsküdar’ında Toplumsal Hayat*, Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul 2015, s. 64; Zeynep Demircan-Mehmet Rebii Hâtemi Baraz, *Çengelköy’de Tarih*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2004, s. 14-15.

28 BOA, DH.MKT, 1384/119, 17 Ra 1304/ 14 Aralık 1886.

29 Mehmet Akif Ceylan, “Üsküdar’da Bazı Yer Adları Üzerine İncelemeler”, *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VII (1352’den Bugüne Şehir)*, İstanbul 2-4 Kasım 2012, s. 446.

30 BOA, DH.MKT, 1384/119.

31 BOA, DH.MKT, 1393/46, 23 R 1304/ 19 Ocak 1887.

temel tedbir olarak kabul gören “kordon uygulaması”dır³². Bölgede bir sıhhiye kordonu oluşturularak bulaşık bölgenin izolasyonu sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak kurulan kordonun sınırları ve ayrıntıları hakkında yeter düzeyde veriye ulaşılamamaktadır. Net olan; Bekardere Caddesi’nin sınır teşkil ettiği³³. Cadde, sahili dik biçimde keserek Çengelköy’ü kuzey ve güney yönlerinde adeta ikiye ayırdığından ve Hasip Paşa Çiftliği de caddenin güney istikametinde kaldığından kordonun caddenin güneyinde konuşlandırılmış olması gerekir.

Uygulamanın hangi zaman dilimini kapsadığı meselesi ise ilkinde (kordon uygulamasının sınırlarına) kıyasla daha açıktır. Şehremaneti Baytar Müfettişliği tarafından düzenlenen 18 Aralık 1886 tarihli jurnalda ifade edildiğine göre *sıhhiye kordonu Kağıthane’deki ile eşzamanlı biçimde 7-8 gündür yürütülmekte olan temel koruyucu ve önleyici tedbirdir*³⁴. Şu hâlde uygulama aralık ayının 10 veya 11’inde başlatılmış olmalıdır. Müfettişlik, hastalığın önünün alınması açısından kordonun bir müddet daha muhafazasını uygun bulmuşsa da gerek yerel halkın baskısı gerek yetkililerin hastalık konusundaki tecrübesizliği nedeniyle kısa süre sonra kaldırılması gündeme gelmiştir. Nitekim ay sonuna doğru yöre halkının iptal taleplerinin Sadarete aktarıldığı görülmektedir. M. Ali Bey ile Haydar Bey’in gerekli tedbirleri bildirmesini müteakip bölgeye herhangi bir uzman da uğramamış olduğundan, diğer bir söylemle vakaların ve şüphelilerin takibi noktasında yetersiz kalındığından, Üsküdar Mutasarrıflığı yerel talebin nasıl cevaplanacağını bilemeyip Zaptiye Nezaretine başvurmuştur. Nezaret de bu kararın ancak sağlık memurları tarafından verilebilecek türden bir karar olduğu cevabını vererek asıl sorumluluk sahibi olan Şehremaneti Baytar Müfettişliğine işaret etmiştir³⁵. Müfettişlik, uzman görüşlerine istinaden Çengelköy kordonu için 1887 yılı Ocak ayı başlarında fesih kararı almıştır. Karar, ilgili belediye dairesine ve Üsküdar mutasarrıflığına bildirilmiştir. Kararının belki de en dikkat çekici yönü, beraberinde getirdiği ihtiyat tedbirleridir. Kordonlar kaldırılmakla birlikte artlarında koruyucu ve önleyici bazı tedbirler bırakmışlardır. Şöyle ki; kordon uygulaması boyunca uygulama kapsamında yer almış ahırlar bir kere daha dezenfekte edilecek, ihtiva ettikleri ve dezenfektasyonu mümkün olmayan hayvani kalıntılar ile diğer eşya yakılarak gömülecek, ayrıca kurtarılmış bölgedeki hayvan meskenleri ihtiyaten bir müddet daha kullanılmayacaklardır. Tedbir

32 Félix Njeumi vd., “The Long Journey: A Brief Review of the Eradication of Rinderpest”, *Revue Scientifique et Technique (International Office of Epizootics)*, Vol. 31/No. 3, 2012, s. 731.

33 BOA, DH.MKT, 1391/91, 17 R 1304/ 13 Ocak 1887.

34 BOA, Y.A.HUS, 198/75.

35 BOA, DH.MKT, 1393/46.

olarak uygulamaya konması öngörülen bir diğer düzenleme de kordon hududunu oluşturan Bekarderesi Caddesi'ne, muhtemel bir enfeksiyonu taşımaları olasılığına karşın köyün diğer hayvanlarının bir süre daha yaklaştırılmamasıdır³⁶. Bu verilere bakılarak koruma tedbirleri arasında önemli bir başlığı oluşturan “çevre kontrolü” noktasında dikkate değer adımlar atıldığı ifade edilebilir. Daha çok dezenfeksiyona odaklı olan söz konusu kontrol uygulamaları benzer durumlarda ve hemen aynı tarihlerde Batılı ülkelerde uygulanmakta olanlara muadildir. Hatta, sayılan tedbirler günümüzde de sığır vebasına karşı mücadelede hastalığın yayılma riskini önleyici temel tedbirlerdir³⁷. Ne var ki belirlenen tedbirler hayata geçirilemeden yeni vakalarla karşı karşıya kalınmıştır. Böylece Çengelköy'de kordon uygulamasının kaldırılması 1887 yılı Mart ayına kadar uzamıştır. Yine de alınan tedbirler etkili olmuş olsa gerekir ki bu arada yaşanan telef vakası, 4 hayvanla sınırlı kalmıştır. Çengelköy kordonu mart başında kaldırılmıştır³⁸.

Sığır vebasının Çengelköy'de etkin bir hâlde olduğu yaklaşık üç aylık sürece ilişkin genel bir değerlendirme yapılmak gerekirse en dikkat çekici olgunun Çengelköy'ün, salgının ilk uğrak yerlerinden birisi olması nedeniyle acemice uygulamalara sahne olması olduğu söylenebilir. Şüphesiz bunda devletin sivil veteriner hekimliği teşkilatlanmasının mazisinin köklü olmaması ve buna bağlı olarak kurumsal eksiklerinin çok olması temel etkindir. Örneğin hastalığa ilk müdahalenin Şehremaneti Baytar Müfettişliğince yapılması gerekli olduğu hâlde kadro yetersizliği nedeniyle çok kere bu yapılamamıştır. Veba-yı Bakari teşhisinin konulup hayvan sağlık tedbirlerinin bildirilmesinden sonra bir süre buraya hiçbir uzmanın uğrayıp durum kontrolünde bulunmaması ise bu tür durumlarda hayati önem taşıyan baytar-bürokrat-halk iletişim üçgeninin henüz tam anlamıyla oluşturulmadığını göstermektedir. Bu da yine sivil teşkilatın henüz kurumsallaşmamış olmasıyla ve bundan kaynaklı personel yetersizliği ile ilgili görünmektedir. Aynı ana başlığa atıf yapan bir diğer konu, kurumların görev ve sorumluluk alanlarının personelleri nezdinde henüz berraklaşmamış olmasıdır. Nitekim hastalık Çengelköy'de baş gösterince hastalığa müdahale sorumluluğu Şehremanetine ait olduğu

36 BOA, DH.MKT, 1391/91.

37 “Sığır Vebası, Koyun ve Keçi Vebası, Domuzların Veziküler Hastalığı, Mavi Dil Hastalığı, Geyiklerin Epizootik Hemorajik Hastalığı, Koyun Keçi Çiçeği, Veziküler Stomatitis, Sığırların Nodüler Ekzantemi, Afrika Domuz Vebası, Klasik Domuz Vebası ve Rift Vadisi Hummasına Karşı Korunma ve Mücadele Yönetmeliği”, 4 Ocak 1912 tarih ve 28163 sayılı *Resmî Gazete*.

38 BOA, DH.MKT, 1403/50, 11 C 1304/ 7 Mart 1887; BOA, DH.MKT, 1396/78, 7 Ca 1304/ 1 Şubat 1887; BOA, DH.MKT, 1400/98, 27 Ca 1304/ 21 Şubat 1887.

hâlde Askeri Baytar Mektebi akademik kadrosundan Miralay Daniş Bey de burada gelip teftişte bulmuş, ancak kendisine bunun uygun olmadığı bildirilmiştir. Belli ki kurumların kendi bürokrat kadroları dahi sorumluluklarının net bilincinde değildirler. Son olarak Çengelköy örneği, Kağıthane örneğinde olduğu üzere ilk temaslarda halkın hastalık karşısındaki bilinçsizliğini göstermesi bakımından da dikkat çekicidir denebilir. Zira tarihî kayıtlar, hasta hayvanlarını ekonomik kaygılarıyla hareket ederek mezbahaya götürüp kestiren yetiştiriciler olduğunu göstermektedir³⁹.

Çatalca

Çatalca, çalışmaya odak teşkil eden sığır vebası salgınının ilk emarelerinin başkent sınırları dâhilinde görüldüğü 1886 yılında Şehremanetine bağlı bir liva (sancak) konumundadır. Küçükçekmece, Büyükçekmece ile Silivri kazaları söz konusu sancağı oluşturmaktadır. 1886 yılında yapılan son idari düzenlemenin bir sonucu olan bu yapıda 1889 yılına kadar bir değişim olmamış, 1889 yılında yeni bir düzenleme ile Çatalca müstakil bir sancak statüsü kazanmıştır⁴⁰.

Sancağın dikkat çekici niteliklerinden birisi, Osmanlı padişahlarının şahsi mülkiyetlerini ifade eden Emlak-ı Hümayun'un idaresi ve muhteviyatı bakımından sahip olduğu yerdir. Çatalca hem bu türden mülklerin yaygın olduğu bir alandır hem de padişah mülklerini idare etmek üzere oluşturulmuş merkezlerden birisidir. Livada bu çerçevede bir Emlak-ı Hümayun müdüriyeti tertip edilmiştir. Haraççı, Sazlıbosna, Gelveri, İzzettin ve Bahşayış köyleri de livadaki Emlak-ı Hümayun köylerinin önde gelenlerindedir⁴¹.

Çatalca'nın ele alınan çalışmanın konusu bakımından üzerinde durulması gereken bir başka dikkat çekici niteliği, barındırdığı nüfusun bileşimi ile ilgilidir. Sancak toprakları, Rum nüfus yönünden zengin olan başkent'in önemli Rum köylerine ev sahipliği yapmıştır. Bigados/Boğados (Selimpaşa), Sahteros (Celaliye), Yalos/Jalos (Kamiloba), Kumburgos (Kumburgaz) köyleri bunların Marmara Denizi sahillerinde konuşlanmış önde gelen örnekleridir⁴².

39 BOA, DH.MKT, 1400/121, 28 Ca 1304/ 22 Şubat 1887.

40 Seyfullah Şahin, *Çatalca'nın Sosyo-Ekonomik Durumu: (XIX. Yüzyıl Ortaları)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015, s. 28.

41 Arzu Tozduman Terzi, "Hazîne-i Hâssa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 17, İstanbul 1998, s. 137-138.

42 Sevan Nişanyan, *İndex Anatolicus, Türkiye Yerleşim Birimleri Ewvanteri*, 2010. <https://nisanyanmap.com/>

Çatalca, hayvancılık potansiyeli açısından da odaklanılan dönem için önde gelen bir değerdir. Kaynaklar buradaki çayırın Saray ahır ve ambarlarının yem ihtiyacının büyük bölümünü karşıladığını; İzzettin, Baba Nakkaş gibi köylerinde konuşlanmış büyük çiftlik, ağıl ve mandıralarda üretilen süt kaymağı, peynir, yoğurt, kaşkaval vb. mamullerin İstanbul halkına yönelik süt ve sütlü ürünler arzında hayati bir yere sahip olduğunu bildirmektedir. Ciddi bir hayvan varlığını zorunlu kılan bu durum hastalığın yörede nüfuz kazanmasında belirleyici olmuştur⁴³.

Sığır vebası Çatalca sancağı sınırları dahilinde ilk defa 1887 Şubat'ında Suyolu nahiyesinde tanılanmıştır. Suyolu nahiyesi, vaktiyle Mimar Sinan tarafından yaptırılmış, İstanbul'a su temin eden su yollarının muhafazasını sağlamakla yükümlü muhtelif köyü ihtiva eden idari bir birimdir. Nahiyenin önde gelen su-yolcu köyleri; Kalfa, Belgrad, Çeteci, Bergos (Lüleburgaz), Bahçeköy, Küçükköy, Litros (Esenler), Zekeriya, Demirci ve yukarıda bahsi geçen Pirinççi köyleridir. Bunların önemli kısmının halkı gayrimüslimdir⁴⁴. Sığır vebası, sözü edilen köylerden Pirinççi karyesinde gayrimüslim Simon Efendi'nin mandirasında tespit edilen telef vakaları ile birlikte resmî kayıtlara yansımıştır. Bunun üzerine bölgeye Şehremaneti Baytar Müfettişi Haydar Bey gönderilmiştir. Müdahale akabinde hazırladığı rapor, Pirinççi'de hastalık kaynaklı hasar durumunu ortaya koymaktadır. Buna göre sığır vebası mandırada mevcut 59 hayvandan 15'inin telefine sebebiyet vermiştir. İşaret edilen rakamlar, neredeyse ¼ oranında bir kayıp yaşandığı anlamını taşımaktadır. Bununla birlikte Haydar Bey'in hızlı ve etkin tedbirleriyle birlikte hastalığın izolasyonu sağlanmıştır⁴⁵. Nitekim bulaşık olarak belirlenen mandıra ve civarının kordon dahiline alınması sonrasında Çatalca sancağının kuzey-doğusuna işaret eden söz konusu kesimde kayıtlara herhangi bir yeni vaka yansımamıştır. Sığır vebası bundan sonra sancağın güney kesiminde aktiftir.

Veba-yı Bakari'nin sancağın güneyinde, Marmara Denizi kıyılarında baş göstermesi 1888 yılı Aralık ayının son günlerindedir. Burada ilk olarak Emlak-ı Hümayun köylerinden İzzettin'de tanılanmıştır. Köyde bulunan çiftlik-i hümayunda beş hasta sığır tespit edilmiş ve Emlak-ı Hümayun Müdüriyeti tarafından Mabeyn Baş Katipliği'ne bildirilerek kesin tanının koyulması ve alınacak tedbirlerin tespiti için Saray'ın ilgili birimi olan İstabl-ı Amire'den hızla bir baytarın gönderilmesi

43 Zafer Karademir, *age.*, s.75,76.

44 Fatih Güldal-Ahmet Uçar, *Esenler'in Tarihi*, Esenler Belediyesi Yayınları, İstanbul 2013, s. 18.

45 BOA, DH.MKT, 1400/99.

istenmiştir⁴⁶. Ancak görülen o ki 1889 yılı şubat ayına kadar bir baytarın gelmesi mümkün olamamıştır. Bu arada hasta hayvanlar diğerlerinden ayrılıp nezaret altına alınmışlardır. Yine de yayılmanın önüne geçilememiştir⁴⁷. Üstelik hastalık kaynaklı hasar Çiftlik-i Hümayun hayvanları ile sınırlı kalmamış, sığır vebası köy hayvanlarına da sirayet etmiştir⁴⁸. Enfeksiyonun köye yayılması üzerine Çatalca mutasarrıflığı duruma müdahil olmuş ve bağlı bulunduğu Şehremaneti bünyesindeki Baytar Müfettişliğinden baytar talebinde bulunmuştur. Bu çerçevede bir kere daha Emanet Baytar Müfettişi Haydar Bey'e telgraflar çekilerek bölgeye intikali istenmiştir. Ne var ki hastalığın Çatalca'daki seyir aralığında sığır vebası başkentin diğer bölgelerinde de akut hâlde olduğundan ve Haydar Bey de tüm diğer uzmanlar gibi enfekte bir diğer bölgede görev yaptığından, kendisiyle temas sağlamak mümkün olmamıştır⁴⁹. Ancak yaşanan durum mutasarrıflık idaresi için bir engel değildir. Taleplerini daha da artırarak en az iki baytarın gönderilmesi yönünde hükümet nezdinde uyguladıkları baskıyı sürdürmüşlerdir. Böylece devletin konuyla ilgili birimleri olan Sıhhiye, Tıbbiye ve Hazine-i Hassa Nezaretleri ile Şehremaneti bünyesindeki personel arayışı devam etmiştir⁵⁰.

Sığır vebası, 1889 yılı Mart başında batı istikametindeki komşu Rum köyleri Kumburgos (Kumburgaz) ve Sahteros'ta (Celaliye) telefata neden olmaya başlamıştır⁵¹. Hastalık yayılımını bu şekilde devam ettirirken İstabl-ı Amire, idaresindeki köylere iki fen memuru yollayarak ön inceleme yapılmasını sağlamıştır. Bu vesileyle hasta hayvanların itlafı ve çukurlara gömülerek kireçle yakılmaları gibi temel düzeydeki koruma ve dezenfeksiyon tedbirleri saptanmıştır⁵².

İstabl-ı Amire fen memurlarının bölgedeki teftişinden kısa süre sonra ise Çatalca'ya, hastalığın teşhisinden sonraki ilk baytar memurları ulaşmıştır. Geçici bir hizmet için bölgeye gelen baytarların ilki, Sarayın yetiştiricilik kurumu olan İstabl-ı

46 BOA, DH.MKT, 1587/68, 22 Ca 1306/ 24 Ocak 1889.

47 BOA, DH.MKT, 1598/88, 25 C 1306/ 26 Şubat 1889.

48 BOA, DH.MKT, 1598/88; BOA, DH.MKT, 1599/33, 26 C 1306/ 27 Şubat 1889. 27 Şubat'ta İzzettin köyündeki hasta sayısı 20 iken bir gün sonra 28'e yükselmiştir.

49 Haydar Bey'in aynı tarihlerde hastalığın akut hâlde olduğu İzmit, Şile taraflarında olduğu anlaşılmaktadır. BOA, DH.MKT, 1563/90, 8 Ra 1306/ 12 Kasım 1888.

50 BOA, DH.MKT, 1622/88, 11 N 1306/ 11 Mayıs 1889; BOA, DH.MKT, 1603/3, 7 B 1306/ 9 Mart 1889.

51 BOA, DH.MKT, 1600/106, 2 B 1306/ 4 Mart 1889; BOA, DH.MKT, 1605/85, 14 B 1306/ 16 Mart 1889.

52 BOA, DH.MKT, 1601/105, 4 B 1306/ 6 Mart 1889.

Amire baytarlarından Binbaşı Rauf Bey, ikincisi ise Şehremaneti Baytar Müfettişi Haydar Bey'dir⁵³. Adı geçenlerin gelişlerinin kaynak ve bulaş yolunu saptamak, uygulamaları kesinleştirmek noktasında belirleyici olduğu söylenebilir. Hazırladıkları rapor, sığır vebasının İzzeddin köyündeki tezahürünün bitişik yayılmayla değil İzmit'ten intikal suretiyle olduğuna işaret etmektedir. Buna göre İzzettin köylü Süleyman Ağa ismindeki bir şahsa ait bir grup manda, hastalığın Çatalca sancağına yaptığı sıçramada taşıyıcı vazifesi görmüştür. Sahipleri tarafından payitahta götürülerek bir hanın ortak ahırlarında konaklatılan hayvanlar, burada İzmit tarafından gelen ve aynı anda konaklayan bir grup hasta hayvandan almışlardır virüsü⁵⁴. Böylece güney Çatalca taraflarına intikal eden virüs öncelikle Büyükçekmece kazasında sonra da ileride görüleceği üzere Silivri köylerinde sığır cinsi arasında büyük tahribata neden olmuştur.

Arşiv kayıtları, Haydar ve Rauf Beylerin güney Çatalca'ya intikalle birlikte aldıkları tedbirler hakkında aydınlatıcı bilgi sunmaktadır. Buna göre ilk olarak hastalıklı hayvanlar kordonlar vasıtasıyla diğerlerinden ayrılmışlardır. Ölenlerin dezenfeksiyon kaidelerine uygun biçimde kamusal alanlardan uzak mekanlarda gömülmesine ve enfekte bölgelerin ve eşyanın temizlenmesine gayret gösterilmiştir⁵⁵. Sayılan uygulamaların görünür sonucu olarak Mart sonlarına doğru hastalık yörede kontrol altına alınabilmiştir⁵⁶. Nisan ayında ise askerî personelin belediyeler hizmetinde görevlendirilmesine ilişkin kararın bir uzantısı olarak bölgeye iki askerî baytar gönderilmiş, böylece hastalıkla mücadelede atılan adımlar güçlenmiştir⁵⁷. Bu çer-

53 BOA, DH.MKT, 1606/56, 16 B 1306/ 18 Mart 1889; BOA, DH.MKT, 1605/38, 12 B 1306/ 14 Mart 1889; BOA, Maliye Nezareti Emlak-i Emiriyye Müdüriyeti (ML.EEM), 108/21, 4 C 1306/ 5 Şubat 1889.

54 Sözü edilen Han, Fatih külliyesi dahilindeki Fatih Cami'nin misafirhanesi olan Deve Hanı'dır. Metin Tuncel, "İstanbul", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 23, İstanbul 2001, s. 225; M. Uğur Derman, "İstanbul", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 23, İstanbul 2001, s. 261. BOA, DH.MKT, 1607/83, 18 B 1306/ 20 Mart 1889.

55 BOA, ML.EEM, 109/80, 10 B 1306/ 12 Mart 1889; BOA, DH.MKT, 1603/7, 7 B 1306/ 9 Mart 1889.

56 Haydar ve Rauf Beylerin İzzettin Karyesine tıbbi müdahalede buldukları tarihte buradaki telef sayısı 33'e yükselmiş hâledir. BOA, DH.MKT, 1605/85. Çatalca mutasarrıflığının 21 Mart 1889 tarihli bir tezkiresine göre Kumburgos'ta 5, Sahteros'ta ise daha az sayıda hayvan hastadır. BOA, DH.MKT, 1607/93, 19 B 1306/ 21 Mart 1889. İzzettin Köy'deki seyir 1 Nisan'a gelindiğinde belirgin bir değişim göstermiştir. Bu tarihte artık yeni vaka yoktur. BOA, DH.MKT, 1611/120, 29 B 1306/ 31 Mart 1889.

57 Baytar müdahalesini müteakip Nisan başında 110 haneli İzzettin köyünde 23 hane hastalıktan muzdarip hâledir. Telef miktarı 76, iade-i sıhhat eden miktarı 40'tur. BOA, DH.MKT, 1613/31, 5 Ş 1306/ 6 Nisan 1889. Askeri baytarların sivil sahada görevlendirilmesi hakkındaki karar ve

çevrede mayıs ayında Hassa Ordusu V. Süvari Alayı Baytar Binbaşısı Besim Bey ile Çatalca Topçu I. Alayı Baytar Kolağası Hakkı Efendiler daha uzun vadeli bir baytarî hizmet için Çatalca'ya intikal etmişlerdir⁵⁸. Adı geçenlerin bölgeye gelişlerinden kısa bir müddet sonra da hastalık akut hâlini kaybetmiştir. Hastalığın pasif hal alması, bölgedeki baytarlarda “ortadan kalkma” alameti olarak görülmüş, bu da ortak bir kararla ay sonunda -İzzettin köyünde birkaç hasta sığır nedeniyle ihtiyaten bırakılmış olan kordon haricinde⁵⁹- Sahteros ve Kumburgos sıhhiye kordonlarının kaldırılması sonucunu doğurmuştur⁶⁰. Karar, sevindirici bir gelişme olarak gazeteler aracılığıyla halka duyurulmuştur. Çatalca Mutasarrıflığı 4 baytarın nezaretinde bölgesinde sığır vebasına karşı verilen mücadeleyi sonlandırılmış ve kazanılmış bir mücadele olarak değerlendirmiştir. Hatta bu mücadelenin baş mimarı olarak kabul edilen Şehremaneti Baytar Müfettişi Haydar Bey'in taltifi için hükûmet nezdinde girişimde bulunmuştur⁶¹. Ancak bu olumlu hava temmuz ayında sığır vebasının bu kez Bahşayış köyünde tanınması ile kısa sürede dağılmıştır.

Sığır vebasının böylece Çatalca'daki ikinci atak bölgesinde (Güney Marmara'da) bir kere daha baş göstermesi aslında oldukça dikkat çekici bir gelişmedir. Bunu kordonların kaldırılmasında acele edilmesi, yerel memurların özensizlik ve cehaletleri, halkın uygulamalara muhalefeti gibi temel bazı faktörlerin etkisine bağlamak gerekir. Tarihî kayıtların da söz konusu savı destekleyeceği görülecektir. Zira her şeyden önce Bahşayış; İzzettin, Sahteros ve Kumburgos köylerine coğrafi olarak çok yakındır ve virüsün burada baş göstermesi açık biçimde “bitişik yayılma”ya işaret etmekte ve ihmal faktörünün altını çizmektedir. Sığır vebasının Bahşayış'te tanınmasından sonra ilk müdahale için yöreye İstabl-ı Amire Baş Baytarı Nuri Bey ile Çatalca Topçu I. Alayı Baytar Kolağası Hakkı Efendiler gel-

---

uygulamaları hakkında bk. Seda Tan, “Osmanlı Devleti'nde Sığır Vebası: Askeri Baytarların Görevlendirilmesi Meselesi”, *Belgi*, S. 25, Kış 2023.

58 BOA, DH.MKT, 1617/2, 16 Ş 1306/ 17 Nisan 1889.

59 BOA, DH.MKT, 1627/118, 12 L 1306/ 11 Haziran 1889.

60 BOA, DH.MKT, 1625/7, 26 N 1306/ 26 Mayıs 1889; BOA, DH.MKT, 1629/95, 20 L 1306/ 19 Haziran 1889. İstabl-ı Amire Baytar Binbaşısı Rauf Bey bu sırada asli görevini ifa etmek üzere kuruma dönmüştür.

61 BOA, DH.MKT, 1625/7; BOA, DH.MKT, 1630/5, 21 L 1306/ 20 Haziran 1889. Haziran ayı sonlarında İzzettin köyündeki kordonun hala muhafaza ediliyor olması dikkat çekicidir. Yani bölge tamamıyla temizlenmiş değildir. Yine de diğer köylerdeki kordonlar kaldırılmış, hissedilen rahatlamının ürünü olarak Emanet Baytar Müfettişi bulaşık hâldeki Alemdağ taraflarına gitmiştir. BOA, DH.MKT, 1627/118.

mişlerdir⁶². Nuri Bey, Bahşayış'ın Emlak-ı Hümayun'dan olması dolayısıyla burada görev almıştır. Askerî baytar olan Hakkı Bey'in gelişi ise sığır vebası karşısında askerî baytarların görevlendirilmesi ile ilgili kararın yansımasıdır⁶³. Adı geçenlerin intikalleriyle birlikte alınacak fenni tedbirler ivedi biçimde belirlenmiştir. Ancak söz konusu tedbirlerin icrası yerel idarelerin sorumluluğunda olduğundan pratik, birçok yerde olduğu üzere burada da teoriyi kucaklamamıştır. Bu da Emanet Baytar Müfettişi Haydar Bey'in temmuz başında bölgeye gelmesiyle anlaşılan bir durumdur. 11 Temmuz 1889 tarihli raporu, ilgili baytarlarca karyenin kordon altına alınması gerektiği bildirildiği hâlde uygulamanın emanet edildiği yerel memurların tebligata uymadıklarını, ihmal ve suistimallerinin 8 gün zarfında köyde 80 hayvanın telefine kapı açtığını göstermektedir⁶⁴. Şüphesiz sonucu belirleyen tek dinamik bu değildir. Hastalığın bölgedeki yeni atağında bir diğer kayda değer etken, halkın uygulamalara muhalefeti olmuştur. Başka bir ifadeyle denebilir ki görevlendirilen uzman personel sığır vebası yanında, tıpkı ikinci bir savaş cephesi gibi yerel memurların bilinçsizliği ve halkın direnişi ile de mücadele etmek durumunda kalmışlardır. Bu durum, özellikle halkın muhalefetinin önüne geçilmesinin gerekliliği konusundaki uyarıları, Haydar Bey'in hükûmetin dikkatine sunduğu çok sayıdaki tezkeresinden açıkça görülebilmektedir. Zira Baytar Müfettişi, hastalığın ilerlemesinin önüne geçebilmek için hasta hayvanların tıpkı Batılı devletlerde olduğu üzere modern hayvan sağlık zabıtası uygulamalarının bir uzantısı olarak toptan itlaf edilmelerini istemektedir. Bu düşüncesine yasal bir dayanak yaratmak için de her fırsatı kullanmış, talebini birçok defa hükûmetin gündemine taşımıştır. Ancak hayvan itlafi, hayvan sahiplerini -zararları tazmin edilmediği hâlde- daha da mağdur edecek bir tedbirdir. Nitekim 1889 Temmuz'unda Emlak-ı Hümayun İdaresi hayvan varlığının %40'ını kaybeden İzzettin Çiftliği ahali için genel gelirinden 150 liralık bir tahsisata onay vermek durumunda kaldığında⁶⁵, bu durum açıkça görülmüştür. Çünkü Bahşayış'ın bulaşık hâlde gelmesinden sonra sığır vebası İzzettin köyünde yeniden aktif bir görünüme bürünmüştür. Demek ki ilk atakta etkeni tam anlamıyla ortadan kaldırılamamıştır. Zaten Sahteros, Kumburgos kordonları feshedilirken İzzettin Köyündeki uygulamanın ihtiyaten devam ettirildiği

62 BOA, DH.MKT, 1639/12, 18 Za 1306/ 16 Temmuz 1889; BOA, DH.MKT, 1642/89, 27 Za 1306/ 25 Temmuz 1889; BOA, DH.MKT, 1655/73, 14 M 1307/ 10 Eylül 1889.

63 BOA, ŞD, 2560/37, 13 R 1308/ 26 Kasım 1890.

64 BOA, DH.MKT, 1655/73.

65 BOA, DH.MKT, 1642/62, 27 Za 1306/ 25 Temmuz 1889. Çiftlikteki 297 hayvandan toplam 116'sı telef olmuştur.

hatırlanacaktır. Böylece hastalığın kısa sürede yeniden nüfuz kazanmasıyla birlikte kayıpları artan çiftlik sakinleri zirai faaliyetlerini idame ettiremeyecek duruma gelmişlerdir. Bu nedenle işaret edilen ödeneğin neredeyse tamamı kayıp hayvanların ikamesine, yani hayvan satın alımına ayrılmıştır. Bahse konu örnek, bulaşıcı hayvan hastalıkları ile savaşta en etkin tedbir olan toptan itlafın hayvan sahiplerine tazminat ödenmesi ile yan yana yürütülebilecek bir uygulama olması gerektiğini dönemin sayılı uzmanına net biçimde göstermiştir. Aynı nedenle tazminat konusu sözü geçen uzmanlar arasında öne çıkan Emanet Baytar Müfettişi tarafından itlaf maddesiyle eş zamanlı ve ön koşullu olarak hükümetin gündemine taşınmıştır. Muhtelif defalar dile getirilen bu husus çerçevesinde tazminatsız bir itlaf yolunun yetiştirici/üretici nezdinde direnişle karşılaşacağı⁶⁶, dolayısıyla verilen mücadelede asla tam bir başarı sağlanamayacağını altı çizilmiştir. Haydar Bey'in mükerrer uyarıları⁶⁷, nihayetinde 1889 yılı ağustos ayında konunun Şûrâ-yı Devlete kadar taşınmasını sağlayabilmiştir. Ancak bu kişisel gayret, Devlet Şûrâsı'nın itlaf işleminin zaten ülkenin hayvan sağlığı ve varlığını korumak adına alınmış bir karar olduğu, bunun için bir tazminat ödenmesine gerek olmadığı, hazinenin de böyle bir yeterliliği bulunmadığı yönündeki kararı ile sonuçlanmıştır⁶⁸. Tazminat meselesi XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar hayata geçirilememiş ve dolayısıyla uygulamalarda bundan bir teşvik faktörü olarak faydalanılamamıştır.⁶⁹

Tazminat konusu hükümetin gündemini meşgul ederken sığır vebası 1889 Eylül'ü sonlarına kadar Bahşayış'ı hükmü altında tutmayı başarmıştır. Bu süreçte köyün sığır varlığını ifade eden 363 hayvanın 350'si enfekte olmuş, enfekte hayvanların 173'ü ölmüştür⁷⁰. Sığır vebası İzzettin köyünde de varlığını ekim ayına kadar muhafaza etmiştir. İzzettin Köy kordonları ancak ekim sonunda kaldırılabilmiştir⁷¹.

66 BOA, DH.MKT, 1665/34, 13 S 1307/ 9 Ekim 1889.

67 BOA, DH.MKT, 1645/61, 6 Z 1306/ 3 Ağustos 1889; BOA, DH.MKT, 1639/26, 18 Za 1306/ 16 Temmuz 1889.

68 BOA, ŞD, 2547/16, 29 Z 1306/ 26 Ağustos 1889; BOA, DH.MKT, 1656/9, 16 M 1307/ 12 Eylül 1889.

69 Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Kanun-ı Muvakkati, *Düstur*, Tertib 2 Cild 6, 18 Muharrem 1332/17 Aralık 1913.

70 BOA, Yıldız Arzuhâl Jurnal (Y.PRK.AZJ), 16/9, 21 S 1307/ 17 Ekim 1889; BOA, DH.MKT, 1644/15, 2 Z 1306/ 30 Temmuz 1889.

71 BOA, DH.MKT, 1669/106, 1 Ra 1307/ 26 Ekim 1889. Hastalığın Çatalca merkezdeki nüfuzu 1889 Kasım'ında artık sona ermiştir. BOA, DH.MKT, 1671/77, 10 Ra 1307/ 4 Kasım 1889; BOA, Y.MTV, 41/11. Hastalıkla mücadelede büyük gayret sarf eden Besim, Hakkı Efendilerin taltifi teklif edilmiştir. BOA, DH.MKT, 1677/22, 2 R 1307/ 26 Kasım 1889.

Uzun soluklu seyrin bilançosu yaklaşık 200 teleftir⁷². Hastalık Çatalca merkezindeki varlığını sonlandırmadan önce batı istikametindeki köyler Çakıl ve Yenice (Dağyenice, Ovayenice)'yi de etkisi altına almıştır⁷³. Ancak buradaki tahribatın ölçeği belirsizdir. Bilinen; hastalığın Çatalca'da izole edilemediği ve bunun bir sonucu olarak daha batıya kayıp Silivri'ye sıçradığıdır. Bunun gerekçesi konusunda bazı tarihî kayıtların aydınlatıcı olduğunu belirtmek gerekir. Şöyle ki; Bahşayış kordonu gerektiği gibi muhafaza edilemediği gibi yerel yönetim de itlafın önüne geçilmesi noktasında yetiştiriciden ciddi bir baskı görmüştür⁷⁴. Yani uygulamalarda hem yerel yönetimden hem de uygulayıcı personelden kaynaklı radikal kusurlar söz konusudur. Sonuç da hastalığın nüfuz alanını Silivri'ye kaydırması olmuştur. Ancak bunun kısa süreli bir etki olduğu görülecektir.

Sığır vebası Silivri'de Emlak-ı Hümayun köylerinden Küçük Kılıçlı'da baş göstermiştir⁷⁵. Ortaya çıkışı 1889 yılı Eylül ayı sonlarıdır. Hastalığın Hazine-i Hassaya bağlı bir arazide görülmesi nedeniyle ilk müdahale İstabl-ı Amire baytarlarınca yapılmış, Ali Sami Bey bulaşık bölgeye gönderilmiştir⁷⁶. Ayrıca Emanet baytarı Hakkı Efendi'nin de burada sığır vebası karşısında mücadelede yer aldığı, Şehremaneti Baytar Müfettişi Haydar Bey'in de gereklikçe bölgeye gidip uygulamalara nezaret ettiği bilinmektedir⁷⁷. Çok sayıda baytar tarafından yapılan müdahalenin bir sonucu olsa gerek hastalık, yörede ortaya çıkışından yaklaşık bir ay sonra kontrol altına alınabilmiştir⁷⁸. Kısa süre sonra da kordonlar kaldırılmıştır. Virüsün erken izolasyonu, Çatalca yerel idaresinde büyük memnuniyet yaratmış; başarının mimarı olarak görülen Haydar Bey'in taltifi teklif edilmiştir. Sığır vebası müteakip

72 BOA, YPRK.AZJ, 16/9; BOA, DH.MKT, 1669/106.

73 BOA, DH.MKT, 1671/63, 8 Ra 1307/ 2 Kasım 1889. Çakılıköy'de kordonların kaldırılışı 1889 Aralık başındadır. BOA, DH.MKT, 1678/62, 8 R 1307/ 2Aralık 1889. Ovayenice'nin 400 baş olan koşum hayvanları, 1889 Ağustos'undan 1890 Ocak'ına kadar 362'ye inmiştir. Dağyenice'de 1889 Kasım'ından 1890 Ocak ayına kadar, 455 baş olan koşum hayvanı ve sığır varlığında 203 kayıp yaşanmıştır. BOA, İ.DH, 1184/92691, 28 Za 1307/ 16 Temmuz 1890.

74 BOA, DH.MKT, 1660/70, 28 M 1307/ 24 Eylül 1889.

75 BOA, DH.MKT, 1663/49, 8 S 1307/ 4 Ekim 1889.

76 BOA, ML.EEM, 116/24, 26 M 1307/ 22 Eylül 1889; BOA, ML.EEM, 116/75, 14 S 1307/ 10 Ekim 1889; BOA, DH.MKT, 1666/112, 19 S 1307/ 15 Ekim 1889.

77 BOA, DH.MKT, 1660/49, 27 M 1307/ 23 Eylül 1889; BOA, DH.MKT, 1661/99, 3 S 1307/ 29 Eylül 1889; BOA, ML.EEM, 118/9, 3 R 1307/ 27 Kasım 1889. A.Sami Bey Ekim ayında hala Küçük Kılıçlı'da hastalığa müdahale hâlinindedir.

78 Kılıçlı'da Ekim başında telef sayısı 47, hasta sayısı 40'tır. BOA, DH.MKT, 1663/87, 8 S 1307/ 4 Ekim 1889; BOA, DH.MKT, 1678/63, 8 R 1307/ 2 Aralık 1889.

süreçte Silivri’de pasiftir. Hastalığın buradaki genel etkisine ilişkin belki de en dikkat çekici olgu, neden olduğu maddi tahribatla ilgilidir. Etkeniyle mücadele yasal olarak yerel belediyelerin üstlenmesi gereken bir masrafken, belediye idaresi bahse konu masrafın altından kalkamayıp Hazine-i Hassa’nın yardımına başvurmuş, kurum da konunun ciddiyetine binaen Emlak-ı Hümayundan olan köyün enfeksiyonla mücadele masrafının yarısını üstlenmek durumunda kalmıştır⁷⁹.

Kartal, Beykoz, Şile, Gebze

Şıgır vebası, Rumeli yakasıyla hemen aynı tarihlerde başkent’in Anadolu yakası topraklarına da yayılmıştır. Hastalığın boğazın karşı tarafında kendini en erken gösterdiği adreslerden birisi; Çengelköy’le hemen eş zamanlı tanıldığı Kartal’dır. Burada da ilk vakalar 1886 yılı aralık sonunda görülmüştür. Tarih Rumeli yakasındaki öncü örneklerle aynı zamana işaret ettiğinden virüsün Kartal’a bitişik yayılma yoluyla mı yoksa ana kaynaktan (Rusya) beslenerek mi (sıçrama yoluyla) gelmiş olduğu tespit edilememektedir. Hastalığın resmî kayıtlara ilk yansıdığı mekân Kartal’a bağlı Kurtköy’dür⁸⁰. Hastalık etkeni ortaya çıkınca Şehremaneti buraya da bir baytar göndermek istemiş ancak Dersaadet’te mevcut tüm uzman personel farklı mıntukalarda aynı hastalıkla mücadele hâlinde olduklarından gönderecek kimse bulunamamıştır. Bunun üzerine ivedi kullanılabilir hazır ve yetmiş hâldeki bir kaynak olarak Ticaret ve Ziraat Nezareti bünyesindeki Askeri Baytar Mektebi akademik kadrosunun yardımına başvurulması düşünülmüştür. Ancak böyle bir uygulama okuldaki eğitim hayatını tamamıyla sekteye uğratacak bir uygulamadır. Dolayısıyla aynı hızla fikirden vazgeçilmiştir. Çünkü başkent’in muhtelif bölgesinde ortaya çıkan vakalarla birlikte hızla bir salgına dönüşmekte olan hastalık nedeniyle zaten bu kaynak Şehremaneti tarafından fazlasıyla kullanılmıştır⁸¹. Böylece okul muallimlerindense mezunlarından yararlanılması şeklinde yeni bir çözüm önerisine odaklanılmıştır. Ne var ki ele alınan tarihte Baytar Mektebinden mezun olmuş mülkiye baytarı sayısı da çok az olup bunlar vilayetlerde görevlendirildiklerinden hastalık karşısında mezunlardan faydalanılması da söz konusu olamamıştır⁸². Kurtköy’e gönderilen Baytar Binbaşı Neşet Efendi’nin muallim sıfatını taşıması bu yüzdendir. Duruma müdahale edecek uzman bulunama-

79 BOA, DH.MKT, 1670/118, 5 Ra 1307/ 30 Ekim 1889; BOA, DH.MKT, 1694/70, 12 C 1307/ 3 Şubat 1890; BOA, DH.MKT, 1689/155, 23 Ca 1307/ 15 Ocak 1890.

80 BOA, DH.MKT, 1387/118, 1 R 1304/ 28 Aralık 1886.

81 BOA, DH.MKT, 1389/21, 6 Ra 1304/ 3 Aralık 1886.

82 BOA, DH.MKT, 1401/99, 3 C 1304/ 27 Şubat 1887.

yınca baştaki plana geri dönülerek -eğitim hayatını sekteye uğratmak pahasına- bir kere daha Baytar Mektebi hocalarından faydalanılmıştır. Böylece hastalığa müdahale yetkisi elde eden kişi Baytar Mektebi muallimlerinden Neşet Efendi olmuştur. Neşet Efendi, öncelikle hastalıklı bölgenin kordon altına alınmasını sağlamış, ikinci olarak hastalığın bitişik köylere sıçrayıp sıçramadığını tespit amacıyla civar köylerde teftişlerde bulunmuştur. Bu suretle hastalığın Kartal'a yakın mesafedeki Maltepe köyüne ve yine o mntukadaki Telliköy'e de sıçradığı tespit edilebilmiştir⁸³. Bununla birlikte veba-yı bakari Kartal ve civarındaki bu ilk atağında daha fazla yayılım göstermemiştir. 1887 Nisan'ında bölgedeki kordon uygulaması sonlandırılmıştır.

Görüldüğü üzere 1887 atağı, alınan tedbirler yardımıyla Kartal ve civarında ağır bir bilançoyu beraberinde getirmeksizin atlatılmıştır. Bununla birlikte söz konusu atak bölgenin ele alınan süreçte sığır vebasına yönelik tek maruziyeti değildir. Kartal, aradan henüz uzun bir zaman geçmemişken 1889 yılında bir kere daha virüsle yüzleşmek durumunda kalmıştır. Zira sığır vebası, 1889 başlarında bu kez başkent'in Karadeniz sahillerini şekillendiren iki önemli idari birimi Şile ile Beykoz'da ortaya çıkmıştır. İlk etapta yanlış bir teşhisle akciğer zarı iltihabı olarak değerlendirilen hastalık, böylece herhangi bir engele uğramaksızın kısa sürede güneye doğru yayılabilmiş ve virüsün etkisinden yeni kurtulmuş olan Kartal taraflarını bir kere daha enfeksiyona açık hale getirmiştir. Şehremaneti yetkilileri koyulan teşhisin yanlış olabileceği yönünde uyarılarda bulununca⁸⁴ öncü vakaların görüldüğü Şile taraflarına Ticaret ve Ziraat Nezaretinin konu hakkındaki en yetkili ismi olan Mehmed Ali Bey gönderilmiştir. Bir kere daha kesin tanı için alanda boy gösteren M. Ali Bey bölgeye ulaşmasını müteakip hastalığın sığır vebası olduğunu doğrulamıştır. Olası kaynağı da yakın bir idari birim olan ve yaklaşık altı ay önce hastalığı doruk noktasında yaşadığı bilinen İzmit olarak belirlemiştir⁸⁵. Merkeze dönüşünde hazırladığı raporda bölgesel ve geçici çözümlerle hareket edilemeyeceğinin, mutlak sonuç için inisiyatifin baytarlardan oluşan uzman bir kurula verilmesinin gerekliliğini ifade etmesi dikkat çekicidir. Bu suretle yakın gelecekte toplanacak olan Baytar Komisyonu'nun haberini vermiştir.

83 BOA, DH.MKT, 1409/59, 10 B 1304/ 4 Nisan 1887; BOA, DH.MKT, 1403/47, 11 C 1304/ 7 Mart 1887; BOA, DH.MKT, 1393/8, 22 R 1304/ 18 Ocak 1887.

84 BOA, DH.MKT, 1587/107, 24 Ca 1306/ 26 Ocak 1889.

85 BOA, DH.MKT, 1587/107; BOA, DH.MKT, 1589/47, 28 Ca 1306/ 30 Ocak 1889.

Virüsün Nezaret Baytar Müfettişi tarafından bizzat teşhis edilmesiyle birlikte siyaseti önlemek için gereken, bu vesileyle de hastalığın bölgedeki seyri hakkında bilgi edinilmesine olanak tanıyan iş akışı başlatılmıştır. Buradan öğrenildiğine göre sıgır vebası 1889 başında Şile ve Beykoz'da birden fazla köye yayılmış hâldedir. Özellikle Şile/Karakirazlı köyünde kısa sürede büyük tahribat yaratmıştır. Arşiv vesikaları şubat sonunda 127 baş olan telef miktarının mart başında 294 başa yükseldiğine işaret etmektedir. Hastalığın bu hızlı ve yıkıcı seyri, geçimlerini odunculuk, kömürcülük gibi hayvansal taşıma gücüne dayalı iş kollarına bağlayan köy halkında büyük gerilim yaratmış ve hükûmet nezdinde yardım talebinde bulunmalarına neden olmuştur⁸⁶. Beykoz tarafında ise ilk vakalar Karakirazlı'ya komşu olan, dolayısıyla hastalığın büyük ihtimalle buradan sıçradığı Hüseyinli ve Ömerli köylerinden kayıtlara yansımıştır⁸⁷. Kısa süre sonra bölgeye Harbiye Mektebi Baytar Sınıfı Fenn-i Cerrahi Muallimi Yusuf Ziya Efendi gönderilmiş⁸⁸ ve koruyucu sağlık tedbirlerinin alınmasına çalışılmıştır. Yine de intikalin önüne geçilememiştir. Virüs önce komşu köyler Koçullu, Muratlı, Sırapınar'a sıçramış, takiben güney/güney-batı yönünde ilerleyerek hâlihazırda hastalıktan tam olarak temizlenmemiş bulunan Kartal kazasını -özellikle Maltepe, Alemdağ taraflarını- bir kere daha etkisi altına almıştır.

Hastalığın geniş bir alana yayılması, hayata geçirilmeye çalışılan hayvan sağlık zabıtası tedbirlerinin yelpazesini de genişletmiştir. Bu çerçevedeki temel uygulama olan kordon uygulaması Beykoz'da, ilk vakaların görüldüğü Hüseyinli ve Ömerli köylerinde başlatılmış, ikinci dalgayı oluşturan Sırapınar, Muratlı, Koçullu'yu takiben kuzey istikametindeki Bozhane köyünü kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Kartal merkez ile Alemdağ ve Maltepe tarafları da uygulamanın ilk kez başlatıldığı diğer birimler olmuştur. Maltepe'de; Başbüyük ve Bakkal-ı Kebir (Büyükbakkal) köyleri, Kartal'da; Samancıoğlu Çiftliği, Alemdağ taraflarında ise Dudullu, kordon uygulamasının yürürlüğe konduğu köylerdir. Kartal ve Beykoz'un önemli bir kısmını oluşturan tüm bu köylerde uygulama Y. Ziya Efendi tarafından yürütülmüştür⁸⁹. Ancak kordon pratiği uzun vadeli olmamış, kurulan kordonlar hastalığın yavaş yavaş etkinliğini kaybetmesine paralel biçimde mayıs başlarından iti-

86 BOA, DH.MKT, 1597/82, 22 C 1306/ 23 Şubat 1889; BOA, DH.MKT, 1603/41, 9 B 1306/ 11 Mart 1889; BOA, DH.MKT, 1605/43, 12 B 1306/ 14 Mart 1889.

87 BOA, DH.MKT, 1589/47.

88 BOA, DH.MKT, 1598/40, 24 C 1306/ 25 Şubat 1889.

89 BOA, DH.MKT, 1619/29, 23 Ş 1306/ 24 Nisan 1889; BOA, DH.MKT, 1619/109, 26 Ş 1306/ 27 Nisan 1889.

baren kademeli olarak feshedilmeye başlanmıştır. 4 Mayıs 1889 tarihli ilgili resmî kayıt, bu tarihte Muratlı, Başbüyük ve Bakkal-ı Kebir kordonlarının kaldırılmış olduğunu, 20 gündür yeni vaka görülmeyen Sırapınar ile 7 gündür yeni vaka görülmeyen Dudullu'da ise ihtiyaten muhafaza edildiğini göstermektedir. Aynı kayda göre hastalık yalnız Beykoz'da Koçullu, Bozhane köyleriyle Samancıoğlu Çiftliği'nde aktif hâdedir. Ancak buralarda bile eski yıkıcı etkisini yitirmiştir⁹⁰. İlgili kaydın gerçekliğini Mayıs ortasına gelindiğinde Şehremaneti Baytar Müfettişi'nin Beykoz ve Kartal'daki tüm kordonların feshine onay vermesinden anlamaktayız. Bu çerçevede gazetelerle de ilanda bulunulmuş ve uygulamadan kaynaklı mağduriyetlerin bir an önce önüne geçilmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Zira, kordonlarla köylerin karantina altında bulundurulduğu süreçte yerel halk uygulamadan kaynaklanan ciddi sıkıntılar yaşamışlardır. Sıkıntılarını da sıklıkla hükûmet nezdinde dile getirmişlerdir. Çünkü yaşam alanlarının kordon altına alınarak giriş çıkışların yasaklanması, hem gündelik hayatın sürdürülebilmesi için gerekli olan küçük çaplı alışverişi sonlandırmış hem de Anadolu'nun Üsküdar yoluyla İstanbul'a bağlanan geleneksel büyük kara ticaretini sekteye uğratmıştır⁹¹. Oysa mayıs sonunda tüm kordonların kaldırılmasıyla birlikte her türlü ticari faaliyet gündelik rutinine dönebilmiştir.⁹²

Kartal, Beykoz kordonlarının yavaş yavaş feshedildiği zaman dilimi ülkenin salgın hayvan hastalıkları ile mücadele tarihi bakımından da âdeta bir dönüm noktası olmuştur. Aynı sıralarda M. Ali Bey'in girişimleriyle Ticaret Ziraat Nezareti bünyesinde fevkalade bir komisyon olan Baytar Komisyonu teşkil edilmiştir. Salt sığır vebası ile mücadele maksadıyla toplanmış olan ve Şehremaneti Baytar Müfettişi Haydar Bey'in de bir üyesi olduğu komisyon kısa süre zarfında dikkat çekici gelişmelere imza atmıştır. Bunların başında hastalığa karşı ilk kapsamlı kodifikasyonu meydana getiren Sığır Vebası Talimatnamesinin kaleme alınması gelmektedir⁹³. Birkaç ay zarfında tüm Osmanlı vilayetlerine gönderilen talimatnameyle birlikte Kartal, Beykoz-Şile hattı da müteakip ataklar için yeni, standart ve daha modern uygulamaların konusu hâline gelmişlerdir.

90 BOA, DH.MKT, 1621/48, 4 N 1306/ 4 Mayıs 1889; BOA, DH.MKT, 1625/80, 4 L 1306/ 3 Haziran 1889; BOA, DH.MKT, 1627/118, 12 L 1306/ 11 Haziran 1889; BOA, DH.MKT, 1622/111, 13 N 1306/ 13 Mayıs 1889; BAO, DH.MKT, 1625/35, 27 N 1306/ 27 Mayıs 1889.

91 Gülgün Aybet Üçel, "17. Yüzyılda İstanbul Limanı ve Marmara Denizi'nde Uluslararası ve Şehirlerarası Ulaşım ve Ticaret", *VIII. Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu, 27-28 Mayıs 2016, Tebliğler Kitabı*, İstanbul 2016, s. 28; BOA, DH.MKT, 1622/111; BOA, DH.MKT, 1625/35.

92 BOA, DH.MKT, 1625/35.

93 BOA, DH.MKT, 200/33.

Sığır vebası, 1891 yazında Şile-Beykoz-Kartal taraflarında üçüncü bir atakla birlikte bu kez daha doğudaki Gebze'yi de vuracak şekilde bir kere daha görülmüştür. Ancak ilginçtir bu son atakla ilgili ulaşılabilen hemen tüm kayıtlar, konuyu maddi boyutuyla ele almaktadırlar. Konunun epidemiyolojisine yönelik sınırlı bilgiye ancak dolaylı olarak ulaşılabilmektedir. Satır aralarından toplanan sathi argümanın bir kısmı kaynağa ve bulaşma şekline, diğer kısmı ise uygulamalara odaklıdır. Anlaşıldığı kadarıyla hastalığın bölgede bir kere daha görülmesindeki temel etken, bulaşık bir mahalden hastalıklı hayvanların getirilmesi ve sağlıklı hayvan nüfusuyla temas ettirilmesidir. Buna göre kimliği hakkında yegâne bilgi isminden ibaret olan Hüsmen adında bir hayvan tüccarı Hüdavendigâr vilayeti dahilindeki Manyas'ta kurulan hayvan panayırından satın aldığı belirsiz miktardaki kara sığırı yetiştiricilere satmak yoluyla hastalığın Gebze, Kartal, Şile ve Beykoz kazalarında yayılmasında temel etken olmuştur. Nakil yoluyla bölgeye taşınan virüs ilk olarak Kartal'a bağlı Şeyhli köyünde ölümlere neden olmuş, akabinde Gebze'yi vurmuştur. Virüsün yörede tekrar atağa geçtiği öğrenilince öncelikle karantina idarelerine bilgi verilerek Gebze ve Kartal kazalarındaki hayvan/hayvansal ürünlerin toptan bulaşık sayıldıkları ve ona göre işlem yapılması bildirilmiştir⁹⁴. İkinci olarak Şehremaneti baytarları ilgili birimlere intikal ettirilerek hem mevcut durumu hem de alınacak tedbirleri saptamak üzere gerekli incelemelerde bulunmaları sağlanmıştır.

Emanet baytarlarının raporları, sığır vebasına yönelik güncellenen tedbirleri gözler önüne sermesi yanında yeni şekillenmeye başlayan hayvan sağlık zabıtası uygulamalarının kısa sürede kaydettiği gelişimin altını çizmesi bakımından da kıymetlidir. Anlaşıldığına göre 1889 yılında toplanan Baytar Komisyonu tarafından kaleme alınan Sığır Vebası Talimatı yurt çapında uygulamaya konmak üzere vilayetlere gönderilmiştir⁹⁵. Talimatname, hatırlanacağı üzere daha önce Meclis-i Vükelanın hayvan sahiplerinin iradesine bırakmak suretiyle yumuşattığı itlaf maddesini etkin hâle koyarak yasal zemine kavuşturmuştur. Bu çerçevede hem hastalığa yakalanmış olan hayvanların hem de şüphelilerin toptan itlafı öngörülmektedir (md.30)⁹⁶. Talimatnamenin uygulamaya konmasıyla birlikte Gebze, Kartal, Beykoz, Şile kazaları da güncellenen itlaf maddesinin konusu hâline gelmişlerdir. Talimatnamede itlaf başta olmak üzere salgınla mücadeleye ilişkin hemen her tür-

94 BOA, DH.MKT, 1865/94, 3 S 1309/ 8 Eylül 1891; BOA, DH.MKT, 1866/58, 5 S 1309/ 10 Eylül 1891.

95 BOA, DH.MKT, 1818/5, 30 B 1308/ 11 Mart 1891.

96 BOA, DH.MKT, 200/33.

lû masraf (defin, dezenfeksiyon, karantina masrafları vb.) açık biçimde mahalli belediyelerle hayvan sahiplerine tevdi edilmiştir (mad. 61). Bu nedenle hastalığın atak hâlinde olduğu söz konusu kazalar belediyeleri sıralanan masraf bileşenlerinin temel yüklenicisi olmuşlardır. Ancak bilindiği üzere başta başkentinki olmak üzere belediye idareleri uzun zaman boyunca üstlendikleri rutin şehir hizmetlerinin finansmanını bile temin edemeyip merkezi hazineden destek almanın yollarını aramışlardır⁹⁷. Kaynakları ancak zamanla genişleyen ve maddi yönden güçlenmeleri yine zamanla mümkün olabilen bu birimlerin salgın hastalık gibi beraberinde getirdiği masrafi çok büyük olan olağan dışı gelişmeler karşısında finansal kaynak yaratamayıp devletin ana kasasının kapılarını daha da çok aşındıracağı aşikardır. Nitekim hastalığın yeni bir atak yaşadığı Gebze, Kartal, Beykoz, Şile kazalarında da aynı durum yaşanmıştır. Şehremaneti, imparatorluğun en güçlü belediye idaresi olmasına karşın bahsi geçen kazalarda mahalli belediye gelirlerinin salgının beraberinde getirdiği maddi yükü asla kaldıramayacağı gerekçesiyle merkez hazineden yardım talebinde bulunmuştur. Hayvan sağlık zabıtası tedbirleri yanı sıra dikkat çekici biçimde hayvan sahiplerine verilmesi öngörülen tazminatı da içeren ve yetiştiricinin mağdur olması sonucu ortaya çıkabilecek büyük sosyo-ekonomik sorunların altı çizilerek merkezi otoriteyi yardıma adeta icbar eden bu talep 30.000 kuruş dolaylarındadır. Bir seferlik ödenecek bu meblağ ile karantina, dezenfeksiyon, itlaf ve defin masrafları yanında hayvan sahiplerine ödenecek tazminat da temin edilmiş olacaktır⁹⁸.

Şehremanetinin hastalığın daha da yayılmasının önüne geçmek için ödenmesi gereken bir kefaret gibi lanse ettiği söz konusu yardımla ilgili talebi, Şûrâ-yı Devletteki olumlu değerlendirmenin ardından 4 Ekim 1891 tarihli bir iradeyle onaylanmıştır⁹⁹. Merkezin konuya ılımlı yaklaşımında ve talebin ivedi biçimde onay bulmasında şüphesiz durumun önem ve aciliyeti etkindir. Nitekim Şûrâ'nın ilgili mazbatasında hastalığın yayılmasının önlenmesi için yapılacak masrafların zorunlu olduğu açık biçimde belirtilmektedir. Böylece Şehremaneti kasasına aktarılan fon, dört kaza arasında Gebze'ye 12 bin, Kartal'a 8.000 ve Beykoz ile Şile'ye

97 İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 177.

98 BOA, ŞD, 2577/8, 15 S 1309/ 20 Eylül 1891. Söz konusu tazminatın verildiğine dair bir kayda rastlanmamıştır. Hayvan tazminatı ancak yukarıda işaret edilen 1913 tarihli muvakkat kanununu takiben uygulama alanı bulan bir tedbir olmuştur.

99 BOA, İrade Şûrâ-yı Devlet (İ.ŞD), 110/6584, 29 S 1309/ 4 Ekim 1891; BOA, DH.MKT, 1886/48, 3 R 1309/ 6 Kasım 1891; BOA, DH.MKT, 1879/15, 13 Ra 1309/ 17 Ekim 1891.

5.000 kuruş olmak üzere paylaştırılmıştır¹⁰⁰. Söz konusu meblağ hastalığın 1891 yılı atağının bastırılmasını sağlamıştır. Bu süreçte verilen mücadelenin ayrıntılarına ulaşamamakla birlikte 1892 yılı kayıtlarına bakıldığında yalnız Kartal'da münferit bazı vakaların yaşanmakta olduğu görülmektedir. Beykoz ve Şile tarafları virüsten arındırılmıştır. Gebze için de aynı durum söz konusudur. 1897 yılına kadar burada ciddi bir atak görülmeyecektir.

Sığır vebasının Beykoz, Şile, Kartal, Gebze kazalarındaki ele alınan ataklarıyla ilgili genel bir değerlendirme yapıldığında en dikkat çekici olgunun uzman kadroların yetersizliği olduğu söylenebilir. Ancak şüphesiz uzman yetersizliği sadece “veteriner hekimliği” alanına özgü bir durum değildir. Bulaşıcı hastalıklar, hekimler haricinde de hem önleme hem ortadan kaldırma noktasında geniş yelpazedeki bir personel varlığını (karantina, tahaffuzhane memurları, kordon uygulamalarında istihdam edilen diğer sıhhiye personeli, polis memurları, jandarma erleri vb.) gerektirmektedirler. Gebze, Kartal kazaları örneği hastalıkla mücadelede özellikle işaret edilen vasıflardaki personel sıkıntısına işaret etmesi bakımından önemlidir. Diğer bir dikkat çekici olgu, hastalığın eradikasyonunda temel dinamiklerden olan “kontrol” unsurlarının tam anlamıyla uygulanmış olup olmadığı hakkındadır. Yanlış uygulamalar, uygunsuz çevre koşulları vb. düzeltilebilmiş midir? Görünen o ki ilgili örneklerde bu unsurlar eksik veya liyakatsiz kadrolar nedeniyle hayata geçirilememiştir. Zira arşiv kayıtları hastalığı bölgeye intikal ettiren Tüccar Hüs-men'in bir önceki yıl da sığır vebasının Şehremaneti mülhakatında yayılmasında etkili olduğuna işaret etmektedir. Büyük güçlüklerle ve ciddi bir masrafla kontrol altına alınabilen hastalığın çok kısa bir arayla bölgeye bir kere daha aynı şahıs tarafından ve aynı kanaldan taşınması, uygunsuz ve/veya yanlış uygulamaların ortadan kaldırılması noktasındaki yetersizliklerin devam ettiğini açıkça göstermektedir. Bunda temel etken elbette uygulamaları yürüten personeldir. Çünkü hastalıklı hayvanların panayırdan çıkarılabilmeleri, bunlara temiz şahadetnamesi verilmesi nedeniyledir. Durumun tespiti üzerine hemen Ticaret ve Ziraat Nezaretine ilgili memurlara gerekli uyarılarda bulunulması bildirilmiştir¹⁰¹. Ancak bu konuda ceza tedbirlerin henüz saptanmış olmaması nedeniyle benzer suistimallere hemen her yerde rastlanabileceği tahmin olunabilir.

100 BOA, DH.MKT, 1890/87, 15 R 1309/ 18 Kasım 1891.

101 BOA, DH.MKT, 1866/58, 5 S 1309/ 10 Eylül 1891.

Sonuç

Sonuç itibarıyla Osmanlıların 1886 yılı başlarından itibaren Rusya menşeli olan bir sığır vebası salgını ile mücadele etmek durumunda kaldıkları görülmüştür. Hem kara hem de deniz yoluyla Osmanlı topraklarına intikal eden hastalık etkeni, diğer vilayetler yanında imparatorluk başkentinde de dikkate değer bir tahribat yaratmıştır. Sığır vebası 1890'ların başına kadar olan yaklaşık beş yıllık süreçte İstanbul'da Haliç'in iki tarafında, daha batıda Çatalca-Büyük Çekmece, Silivri hattında, Anadolu'da Kartal, Maltepe, Alemdağ, Çengelköy, Beykoz, Şile hattında büyük bir kıırma neden olmuştur. Başkent in hayvan varlığına oluşturduğu tehdit yanında sığır vebası yarattığı sosyoekonomik tahribatla da hafızalarda yer edinmiştir. Dolayısıyla merkezi otorite ivedi biçimde temel bazı hayvan sağlık tedbirlerini hayata geçirmeye çalışmıştır. Sözü edilen tedbirler aynı zamanda salgın hayvan hastalıkları karşısında modern dünyada uygulanmakta olan tedbirlerdir. Bunların Osmanlı'daki tecrübesinin Batılı benzerleri ile belli yönlerden benzer, belli yönlerden ise kendine münhasır bir seyir taşıdığı anlaşılmaktadır. Her şeyden önce Osmanlı örneğinde verilen mücadele, kitlesel bir mücadele olmamıştır. Bu daha ziyade merkezin dayatmasıyla hayata geçirilmeye çalışılan ve tek yönlü bir uygulamalar bütünü olarak araştırmacı karşısına çıkmaktadır. Hastalıktan en çok zarar gören toplumsal grubu ifade eden Osmanlı köylüsü, bazı örneklerde neredeyse tüm çift hayvanlarının telefını ifade eden bu travmatik deneyimde hem hane ekonomisini yerle bir eden kayıplarını tazmin edecek resmî bir mekanizma olmadığından hem de kurulan kordonlar sosyoekonomik hayatı durma noktasına getirip geçim kaynaklarını tükettiğinden mücadeleye destek vermemiştir. Nitekim merkezi otorite 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar modern dünyanın hayvan hastalıklarından kaynaklı salgınlarla mücadeledeki temel dayanaklarından olan teşvik (tazminat ödemesi) faktöründen maliyet hesabını göz önünde bulundurarak durumun gerektirdiği ölçüde faydalan(a)mamıştır. Bu da dünya genelindeki trende uygun biçimde veteriner tıbbın gelişimi karşısındaki en büyük engellerden birisini; kırsal kesimden gelen direnç ve isteksizliği tetiklemiştir. Halk tarafından sergilenen direnç, yine dünya genelindeki temayülün bir tezahürü olarak Osmanlı başkentinde de bulaşıcı hastalığın kontrolü ve bundan korunmada hastalık etkeniyle karşılaştıktan sonraki birincil korunma tedbirlerinden olan 'hasta ve temaslı' kontrolünü engellemiştir. Ancak ele alınan örnekte bu noktada ayırt edici bir özellik olarak personel eksikliğinin de belirleyici bir yön çizdiği görülmektedir. Osmanlı coğrafyasında sivil veteriner hekimliği eğitimi modern dünyadan yaklaşık bir asır sonra başladığı için personel eksikliğinin olumsuz etkisi çok daha sarsıcı olmuş,

neticede merkezi otorite hastalıkla mücadelede istendik ölçüde kararlı bir tavır sergileyememiştir. Diğer yandan yerel yönetimlerin, yeni yeni serpilmeye başladığı bu dönemde hükümetin salgın karşısındaki politikalarını hayata geçirecek maddi olanaklardan yoksun olmaları da merkezî otoritenin mücadelesini istikrarsız bir hâle getirerek başarıdan uzaklaştırmıştır. Bununla birlikte ele alınan mücadele sürecini önemli bir süreç olarak değerlendirmek gerekir. Zira bu süreçte ileriye dönük olarak Türk sivil veteriner hekimliği teşkilatlanmasının temelleri atılmıştır. Ayrıca tüm engelleyici faktörlere karşın salgın hayvan hastalıkları karşısındaki savaşta dünya standartlarının yakalanması konusunda dikkat çekici bir istek ve çaba söz konusudur. Söz gelimi, çok önemli olarak salgını yönetme işi Baytar Komisyonu adıyla tesis edilen uzman bir kurula emanet edilmiştir. Yine çok ihtiyaç duyulmasına karşın veteriner hekimliği eğitiminin devamlılığını sağlamak adına Askerî Baytar Mektebi akademik kadrosunun hastalıkla mücadele için sahaya sürülmesinden kaçınılmıştır. Personel eksikliği sorunu askeri baytarların sahaya sürülmesi ile çözümlenmeye çalışılmıştır. Bu yolla bir yandan hastalıkla mücadelede emaneti ehline teslim eden rasyonel bir tavır sergilenirken bir yandan da sivil eğitimin teminatı olan akademik personel korunmaya çalışılmıştır. Yine dikkat çekici bir gelişme olarak sirayetin önüne geçilmesi noktasında “çevre kontrolü”nün mücadele planının ana başlıklarından biri sayılması da Avrupa genelinde hastalığın yayılma kanalının kesilmesinde yoğunlaşılacak tedbirlerle paralellik arz etmiştir. Sayılan gelişmeler ve çalışma sınırları dolayısıyla burada zikredilemeyen çok daha fazlası ülkenin veteriner hekimliği teşkilatlanmasının gelişimine uzun vadede ciddi bir katkı sağlamıştır.

KAYNAKLAR**Arşiv Kaynakları****Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)**

Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM); 492/79.

Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT); 200/33; 1384/119; 1385/107; 1387/118; 1388/31; 1388/37; 1388/64; 1388/86; 1389/21; 1389/122; 1390/98; 1391/91; 1392/81; 1393/8; 1393/17; 1393/46; 1395/97; 1395/130; 1396/78; 1397/5; 1397/79; 1400/98; 1400/99; 1400/121; 1401/95; 1401/99; 1403/47; 1403/50; 1409/59; 1563/90; 1587/68; 1587/107; 1589/47; 1597/82; 1598/40; 1598/88; 1599/33; 1600/106; 1601/105; 1603/3; 1603/7; 1603/41; 1605/38; 1605/43; 1605/85; 1606/56; 1607/83; 1607/93; 1611/120; 1613/31; 1617/2; 1619/29; 1619/109; 1621/48; 1622/88; 1622/111; 1625/7; 1625/35; 1625/80; 1627/118; 1629/95; 1630/5; 1639/12; 1639/26; 1642/62; 1642/89; 1644/15; 1645/61; 1655/73; 1656/9; 1660/49; 1660/70; 1661/99; 1663/49; 1663/87; 1665/34; 1666/112; 1669/106; 1670/118; 1671/63; 1671/77; 1677/22; 1678/62; 1678/63; 1689/155; 1694/70; 1818/5; 1865/94; 1866/58; 1879/15; 1886/48; 1890/87.

İrade Dahiliye (İ.DH); 1184/92691.

İrade Şûrâ-yı Devlet (İ.ŞD); 110/6584.

Maliye Nezareti Emlak-i Emiriyye Müdüriyeti (ML.EEM); 108/21; 109/80; 116/24; 116/75; 118/9.

Meclis-i Vükela Mazbataları; 15/12.

Şûrâ-yı Devlet (ŞD); 2547/16; 2577/8.

Yıldız Hususi Maruzat (Y.A.HUS); 198/75.

Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y.MTV); 25/6; 41/11.

Yıldız Arzuhâl Jurnal (Y.PRK.AZJ); 16/9.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Aybet Üçel, Gülgün, “17. Yüzyılda İstanbul Limanı ve Marmara Denizi’nde Uluslararası ve Şehirlerarası Ulaşım ve Ticaret”, *VIII. Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu, 27-28 Mayıs 2016, Tebliğler Kitabı, İstanbul 2016*, s. 27-33.

Birinci, Ali, “Baytar Miralay Muallim Mehmed Ali Bey’in Hikayesi”, *Müteferrika*, C 54, 2018, s. 7-74.

Ceylan, Mehmet Akif, “Üsküdar’da Bazı Yer Adları Üzerine İncelemeler,” *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VII (1352’den Bugüne Şehir), İstanbul 2-4 Kasım 2012*.

Demircan, Zeynep-Baraz, Mehmet Rebiü Hâtemi, *Çengelköy’de Tarih*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2004.

Derman, M. Uğur, “İstanbul”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 23, İstanbul 2001, s. 243-267.

Ekrem, İbrahim, *Çor veya Sığır Vebası*, İktisat Vekaleti İstatistik ve Neşriyat Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 1930.

Erk, Nihal, “Tarihte Önemli Sığır Vebası Salgınları ve 1920’ye Kadar Memleketimizdeki Durumu”, *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, C 10/ S. 3-4, Ankara 1963, s. 221-234.

Erk, Nihal-Akerman, Naki Cevat, *Türkiye’de Sığır Vebası Salgınları ve Eradikasyonu Tarihi*, Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Yayınları, Ankara 1969.

Erkan, Nevzat, *Osmanlı Üsküdar’ında Toplumsal Hayat*, Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul 2015.

Njeumi, Félix vd., “The Long Journey: A Brief Review of the Eradication of Rinderpest,” *Revue Scientifique et Technique (International Office of Epizootics)*, Vol. 31/ No. 3, 2012, s. 729-746.

Güldal, Fatih-Uçar, Ahmet, *Esenler’in Tarihi*, Esenler Belediyesi Yayınları, İstanbul 2013.

Karademir, Zafer, *İmparatorluk Ekonomisinin Can Damarları: Osmanlı Ülkesinde Hayvancılık İşletmeleri (1500-1800)*, Libra Kitapçılık ve Yayınları, İstanbul 2016.

Nişanyan, Sevan, *İndex Anaticus, Türkiye Yerleşim Birimleri Envanteri*, 2010. <https://nisanyanmap.com/>

Nuran Yıldırım, *İstanbul’un Sağlık Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.

Ortaylı, İlber, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

Roeder, Peter- Mariner, Jeffrey- Kock, Richard, “Rinderpest: the Veterinary Perspective on Eradication”, *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, V 5/ I. 368(1623):20120139, Aug 2013.

Stanislav, Mohylnyi, *Knowledge and Imperial Governance: Fighting Cattle Plague in the Eighteenth and Nineteenth Centuries Russian Empire*, Central European University, Un-

published Doctorla Dissertation, Budapest 2018.

Şahin, Seyfullah, *Çatalca'nın Sosyo-Ekonomik Durumu: (XIX. Yüzyıl Ortaları)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015.

Tan, Seda, "Osmanlı Devleti'nde Sığır Vebası:Askeri Baytarların Görevlendirilmesi Meselesi", *Belgi*, S. 25, Kış 2023, s. 257-282.

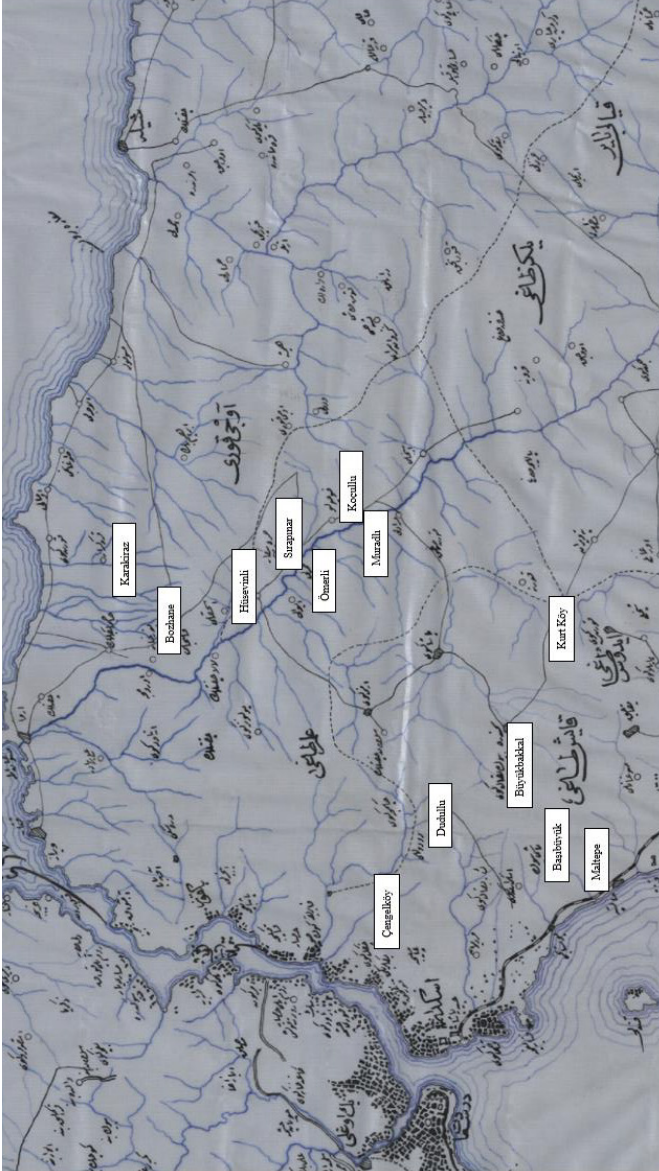
Tozduman Terzi, Arzu, "Hazîne-i Hâssa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 17, İstanbul 1998, s. 137-141.

Tuncel, Metin, "İstanbul", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 23, İstanbul 2001, s. 239-243.

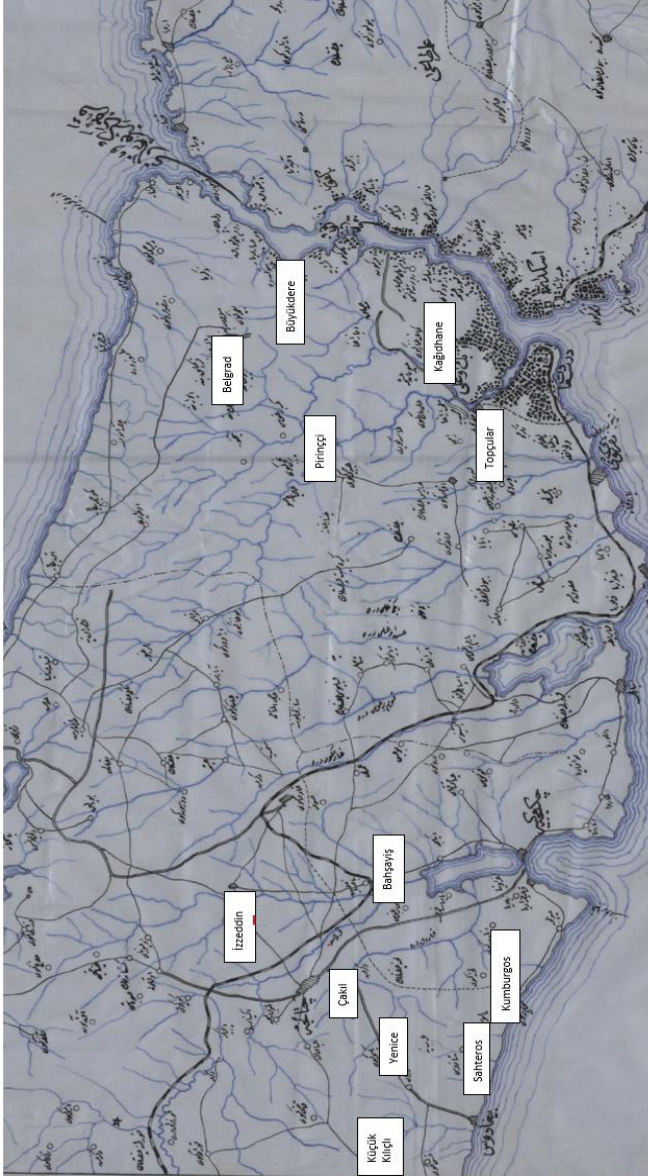
"Sığır Vebası, Koyun ve Keçi Vebası, Domuzların Veziküler Hastalığı, Mavi Dil Hastalığı, Geyiklerin Epizootik Hemorajik Hastalığı, Koyun Keçi Çiçeği, Veziküler Stomatitis, Sığırların Nodüler Ekzantemi, Afrika Domuz Vebası, Klasik Domuz Vebası ve Rift Vadisi Hummasına Karşı Korunma ve Mücadele Yönetmeliği", *Resmî Gazete*, 4 Ocak 2012/28163.

"Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Kanun-ı Muvakkati", *Düstur*, Tertib 2 Cild 6, 18 Muharrem 1332/17 Aralık 1913.

EKLER

Ek 1: 1886-1890 İstanbul ve çevresi siğir vebası salgınında Anadolu Yakası'ndaki temel tahribat alanlarını gösterir harita.

Ek 2: 1886-1890 İstanbul ve çevresi sığır vebası salgınında Rumeli Yakası'ndaki temel tahribat alanlarını gösterir harita